

A photograph of an archaeological excavation in Zwolle. A yellow excavator with the number '314' on its arm is digging in a large pit. In the background, there are historic brick buildings with many windows. A worker in an orange safety vest is visible in the foreground, standing near a small table. The ground is muddy and there are some wooden posts in the pit.

30 jaar archeologie in Zwolle

Wim Huijsmans

Suikerhistorie

(Collectie ZHT)

Luchtfoto uit het begin van de jaren zestig van bedrijventerrein Voorst-A (huidige naam), met houthandel Eindhoven prominent op de voorgrond, gelegen op een punt tussen het Zwartewater en het Zwolle-IJsselkanaal (net niet zichtbaar op de afbeelding). Achter de houthandel stond nog de Blokmelkfabriek, rechts voor is de opvallende haloverkapping te zien van de toen recent gebouwde staalgroothandel IJzerleeuw. De rij bomen markeert de loop van de Gasthuisdijk. De olietanks zijn verdwenen. Op dit terrein verrijst momenteel een bouwmarkt. (Collectie HCO)

Eindhoven en Zn., houthandel

Houthandel Eindhoven werd rond 1785 in Blokzijl opgericht. Nadat de houtzaagmolen daar door brand was verwoest, vestigde Lambert Eindhoven zich in 1825 aan het Zwartewater in Zwolle. Dit had alles te maken met de aanleg van de Willemsvaart in 1819. Zwolle kreeg daardoor een verbinding met de IJssel, waardoor de aanvoerroute voor hout aanzienlijk werd verkort.

De eerste molen van Eindhoven was een windhoutzaagmolen, die in 1857 vervangen werd door een molen die gebruik maakte van stoom, later – in het begin van de vorige eeuw – van elektriciteit. Men importeerde het hout grotendeels uit het buitenland. De bomen werden vaak gebundeld tot enorme houtvloten, die met sleepboten naar het terrein aan het Zwartewater werden gebracht. Rond het bedrijf lagen vele pas gekapte bomen in het water om de kwaliteit van het hout te verbeteren.

De oprichting van Houthandel voorheen Eindhoven en Zoon N.V. (zoals vermeld op het suikerzakje uit ca. 1960) vond plaats in 1900. Leden van de familie Eindhoven zaten toen al niet meer in het bedrijf.

Eindhoven werd in 1973 overgenomen door The Southern Evans Ltd, een grote Engelse houthandel. De aandelen van de Nederlandse dochter kwamen in 1989 in handen van de Stichtse Houthandel (Stiho), met meerdere vestigingen in Nederland. De Zwolse vestiging aan de Gasthuisdijk 46 biedt een compleet assortiment aan hout-, bouw- en plaatmaterialen. Met kennis, plezier en passie wordt de klant er geholpen. En nog steeds is – ook volgens de website – de klant welkom om een kop koffie te komen drinken. De naam houthandel Eindhoven is echter van het suikerzakje verdwenen.

Redactioneel

In dit nummer alles over de vuile handen die je soms moet maken wanneer je het verleden naar boven wilt halen. En dat mogen we letterlijk nemen. Het hoofdartikel vertelt het verhaal van dertig jaar archeologisch bodemonderzoek in Zwolle.

Harry Bouwhuis plaatst ons in gedachten op de tribune van voetbalvereniging Edon, een club tachtig jaar geleden ontstaan uit de activiteiten van de personeelsvereniging van de IJsselcentrale. Voetbal met vallen en opstaan.

Jan van de Wetering beschrijft, boeiend als altijd, het leven en werken van de vroegere schoolmeester en geschiedschrijver Willem Elberts. Zijn *Historische wandelingen* in en om Zwolle (1865) is nog steeds het lezen meer dan waard en vormt de basis voor een serie filmpjes over de geschiedenis van Zwolle, die de komende maanden te zien zullen zijn op de website van de Zwolse Historische Vereniging. En nu we het toch over de website hebben. Die is grondig vernieuwd en biedt een schat aan informatie over de vereniging en de Zwolse geschiedenis. Een aanrader. In dit nummer zetten wij de belangrijkste veranderingen op een rij.

Tot slot is er opmerkelijk nieuws over de onlangs teruggevonden kaak van Thomas a Kempis. Veel leesplezier, en lees vooral ook aandachtig, want binnenkort kunt u uw historische en verdere kennis van Zwolle testen in de Grote Zwolle Quiz 2018, zie de 'Mededelingen'.

Inhoud

Suikerhistorie Wim Huijsmans 115

Uit Zwolse klei getrokken
Team Archeologie bestaat 30 jaar
Hemmy Clevis en Michael Klomp 116

VV Edon, kroniek van een bedrijfsclub
Harry Bouwhuis 137

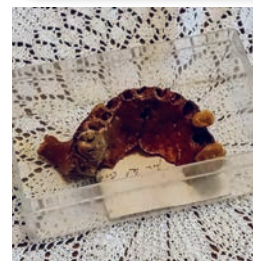
Willem Elberts, een wandelaar door de Zwolse geschiedenis
Jan van de Wetering 148

De kaak aan de kaak gesteld ... een vervolgverhaal
Annèt Bootsma - van Hulten 162

Vernieuwde website Zwolse Historische Vereniging Jan van de Wetering 166

Mededelingen 168

Auteurs 169

Coverfoto: Team Archeologie van de gemeente Zwolle aan het werk op het Rodetorenplein, met op de achtergrond de fundamente van de Jan Baghstoren, 2005.

Uit Zwolse klei getrokken

Team Archeologie bestaat 30 jaar

Hemmy Clevis en
Michael Klomp

Op 1 januari 2017 bestond het team Archeologie van de gemeente Zwolle maar liefst dertig jaar. In deze dertig jaar hebben verschillende spraakmakende onderzoeken plaatsgevonden die de landelijke media hebben gehaald. In Van Gewest tot Gewest kwam al eind 1987 het onderzoek in de Broerenkerk uitgebreid aan de orde. Later volgde een pikant interview in de laatste ontbijtshow van Dieuwertje Blok.

De periode vóór 1987

Het eerste bericht in de media dat betrekking had op archeologie stamt al uit 1959. Het ging over vondsten die gedaan waren tijdens de groot-scheepse verbouwing van schouwburg Odeon aan de Blijmarkt en leidde tot een ware rel op archeologisch gebied. Directeur J. Schotman van het toenmalige Provinciaal Overijssels Museum sprak van een 'bulldozermentaliteit' en hekelde het verdwijnen en verkopen van gevonden voor-

werpen in de kranten. Het college van B en W en de gemeenteraad sprongen in de verdediging. De wethouder van Openbare Werken gaf aan dat het een zaak betrof die alleen de gemeente aanging en dat er correct gehandeld was. Hij had immers de gemeentearchivaris op de hoogte gebracht van de vondsten, maar deze gaf aan dat het allemaal van weinig betekenis was. Ook de directeur van Openbare Werken bemoeide zich met de zaak en rapporteerde dat er geen prehistorische vondsten waren gedaan en dat goed was gelet op menselijke skeletresten. Het geheel illustreert dat met betrekking tot archeologische zaken de gemeentearchivaris de belangrijkste persoon was en dat het ontbrak aan daadkracht en enige vorm van archeologische kennis. Het doel was om de verbouwing zo snel mogelijk af te ronden. Het inschakelen van een archeoloog zou een te grote vertraging betekenen en hoge kosten met zich meebrengen.

De aanstelling van een provinciaal archeoloog van Overijssel, Ad Verlinde, in 1969 zorgde voor een belangrijke kentering. Onder zijn leiding werden in Zwolle door een handvol amateurs de eerste gestructureerde archeologische onderzoeken in de binnenstad van Zwolle uitgevoerd. We spreken dan over het jaar 1973 en doelen op het onderzoek in de kelder van het zogenoemde Celehuisje in de Papenstraat en de opgravingen in de bouwput van het nieuwe stadhuis aan het Grote Kerkplein. Tijdens dit onderzoek werd voor het eerst aangetoond dat de stad veel ouder was dan 1230, het jaar waarin Zwolle stadsrechten kreeg. Het materiaal dat onder het stadhuis te voorschijn kwam is enkele jaren geleden opnieuw gedetermineerd aan de hand van de nieuwste inzichten. Het dateert uit de periode 825-875. Menig onderzoek door de amateurs, vaak onder leiding van de vermaarde Zwolse amateurarcheoloog Ruud van Beek, volgde en in 1986 werd dan ook gepleit voor het aanstellen van een gemeentearcheoloog.

Het zeven van de vondsten uit de Celekelder, vlnr. Ruud van Beek, Ger Oostingh en Dirk de Vries, 1973.

De aanstelling in 1987

Op 1 januari 1987 werd archeoloog Hemmy Clevis aangesteld voor de gemeenten Zwolle en Kampen samen voor respectievelijk 11,4 en 7,6 uur per week. De gemeentearcheoloog werd ondergebracht bij Monumentenzorg en viel onder de afdeling Bouwkunde en Monumentenzorg. De uitwerking en restauratie van de gevonden voorwerpen vond plaats in de kelder van het Celecomplex (Domus Parva). De ondersteuning vond vanaf het prille begin al plaats met de inzet van vrijwilligers, circa twaalf personen. Deze vrijwilligers kwamen op de maandag- en woensdagavonden bijeen. Ze kregen van de gemeentearcheoloog uitgebreide instructies op het gebied van restauratie en het tekenen van aardewerk. Ze richtten zich op een groot deel van het vondstmateriaal dat uit de onderzoeken van zowel vóór als na 1987 afkomstig was.

Het eerste archeologisch onderzoek vond plaats in de periode van 16 tot 24 februari 1987, toen het extreem koud was en de grond bijna een halve meter bevroren. Het onderzoek was gericht op het lokaliseren van het klooster in Windesheim. Deze opgraving kwam meteen al vaak in het nieuws en zorgde voor felle discussies. Een klooster werd niet gevonden, maar wel een halve boerderijplattegrond uit de Midden Bronstijd.

Het eerste stadskernonderzoek vond nog datzelfde jaar plaats in de bouwput van het Gasthuisplein. Helaas mocht de archeoloog pas graven na de diepsloop. En dan zijn natuurlijk alle grondsporen al vernield. Het was duidelijk dat de gemeente Zwolle nog moest wennen aan gedegen archeologisch onderzoek, net zo goed als de archeoloog moest wennen aan het feit dat hij hierin eerst een stuk opvoedingswerk te doen had.

Dat gebeurde in oktober 1987 met de spectaculaire opgraving in de Broerenkerk. Deze opgraving zorgde niet alleen voor een hoop publiciteit, maar legde ook de basis voor een grote groep vrijwilligers. Het tv-programma Van Gewest tot Gewest besteedde een documentaire aan de opgraving. Meer dan 30.000 mensen hebben op beperkte openingstijden de opgraving kunnen bezoeken.

Hoornen bril van een van de monniken van het klooster in Windesheim, 1987.

'Opgraven' in de modder op het Gasthuisplein, 1987.

Twee vrijwilligers, Ruud van Beek en Harriët Wevers, begin jaren negentig in gesprek in het restauratieatelier in de Oranjeschool aan de Jufferenwal, dat daar toen gevestigd was.

Archeologie

Praat je over geschiedenis, dan komt je kennis van geschreven bronnen. Praat je over archeologie, dan komt je kennis uit opgravingen en de analyse van de sporen en het vondstmateriaal. Daar waar de geschreven bronnen ophouden, ben je uitsluitend afhankelijk van archeologisch onderzoek. Maar ook in de historische tijd vormt archeologie een onmisbare aanvulling op het geschreven woord. Neem bijvoorbeeld de stadsbrand in Zwolle in 1324. De eerste schriftelijke bron daarover dateert van driekwart eeuw later. In geen enkele opgraving die in Zwolle heeft plaats gevonden, is echter bewijs voor een stadsbrand gevonden. Elk spoor daarvan ontbreekt.

Een ander voorbeeld waarin archeologie een onmisbare aanvulling vormt op de historische gegevens zien we bijvoorbeeld bij de industriële keramiek die aangetroffen is in de gracht van de havezate Kranenburg of in de Kleine Aa. Tot circa 1840 is alles geïmporteerd uit Engeland, waarbij de keramiek eerst uit het westen kwam (Staffordshire) en later uit het oosten (Sunderland). Zelfs als we nu stortplaatsen uit het begin van de twintigste eeuw zouden gaan opgraven, komen we zaken tegen waarvan het historisch bronnenmateriaal al verloren is gegaan. Neem bijvoorbeeld het hele vormenspectrum van geëmailleerd goed. Kortom, archeologisch onderzoek vult niet alleen de geschiedenis aan, maar verrijkt deze ook.

Nog steeds nemen vrijwilligers van het eerste uur deel aan de opgravingen en de uitwerking daarvan en er zijn zelfs toenmalige vrijwilligers als professional in de archeologie werkzaam geraakt.

De periode na 1987 zorgde voor een groei van de Zwolse archeologie. De deeltijdbaan werd uiteindelijk een fulltimebaan. De voorraad werk nam toe en er werd een vast team geformeerd

met een archeoloog, veldtechnicus en een aantal ondersteuners. Grote opgravingen op het Eiland en Ittersumerbroek passeerden de revue en menig nieuwsitem verscheen in de lokale en zelfs landelijke media. Ook werden internationale congressen georganiseerd en ontstonden samenwerkingsverbanden, zoals bijvoorbeeld de samenwerking met de Clwyd-Powys Archaeological Trust in Wales.

In 2002 kwam er door de groei van de werkzaamheden behoefte aan een tweede archeoloog en vanaf dat moment is er sprake van een volwaardig team dat opereert binnen de gemeentegrenzen van Zwolle. Ook zijn samenwerkingsverbanden aangegaan met de gemeenten Zwartewaterland, Kampen en Hattem.

Het begin: de Broerenkerk

Het skeletonderzoek naar aanleiding van de opgraving in de Broerenkerk in 1987 was spectaculair voor Nederland. Van de honderden opgegraven skeletten kon een vijftigtal gekoppeld worden aan een persoon, aan de hand van de grafboeken. Alle onderzoekers moesten blind hun onderzoek doen en na afronding daarvan kregen ze de gegevens van deze vijftig personen. Dit was nog nooit eerder gebeurd en de verschillende onderzoeksmethoden moesten naar aanleiding hiervan bijgesteld worden. Clevis regelde ten tijde van het onderzoek twee lesbrieven, een vijftal brochures en een expositie, alles met sponsorgelden.

Later volgde het boek *De doden vertellen*. Eind dit jaar zal in een publicatie over stedelijke begra-

Links: Vrijwilligers aan het werk in een van de sleuven in de Broerenkerk, 1987.

Rechts: Tijdens de opgraving in de Broerenkerk in 1987 was publiek op bepaalde dagen welkom. Meer dan 30.000 mensen hebben de opgraving bezocht.

ving een update verschijnen van het skeletonderzoek in de Broerenkerk en de resultaten daarvan. En op dit ogenblik vindt er nog verder onderzoek plaats aan de Universiteit Leiden, maar nu op DNA-gebied.

Na dit spectaculaire begin volgde een periode die iets rustiger was, waarin opnieuw gegraven moest worden in Ittersumerbroek naar de restanten van het Windesheimer klooster (de archeoloog had het nog niet helemaal voor het zeggen), er kleine onderzoekjes plaats vonden zoals in de Waterstraat, waar de restanten van de werkplaats van een geelgieter (bewerker van (geel)koper) zijn opgegraven, of aan de Zalnégweg waar een waterput uit de eerste eeuwen na Christus aan het licht kwam en aanwijzingen voor een complete nederzetting op het aangrenzende grasland. Dit zijn slechts enkele kleine grepen uit een groter aantal onderzoeken. De archeologie was nog niet gevestigd waardoor het kon gebeuren dat er geen archeologisch onderzoek plaats vond in de bouwput voor de Xenos waar de restanten van de Kleine Aa onder lagen. Sterker nog: ze werden door de aannemer met opzet vernietigd zodat de archeoloog geen onderzoek meer kon doen. Maar in 1990 kwam de grote verandering.

1990: de omslag

Er zou op het Eiland een parkeergarage komen en de archeoloog moest aan de slag. En dat moest nog vóór de bouwvak, want daarna zou met de bouw begonnen worden. Later bleek dat er nog zeker tien jaar op die bouw gewacht moest worden, een geluk, want daardoor konden later grote delen van het Eiland opgegraven worden die van enorm belang waren voor de geschiedenis van de stad Zwolle. Terwijl de opgravingen op het Eiland plaats vonden, ontdekte een amateur in Ittersumerbroek bij de aanleg van cunetten (uitgravingen in de ondergrond) voor de straten verkleuringen in het zand en prehistorische scherven. Dit gebeurde op zaterdag 21 april 1990. De volgende dag, zondag, stonden om half negen 's ochtends al zestien amateurs en de gemeentearcheoloog in het veld om de sporen in te tekenen. Het waren sporen die hoorden bij een bronstijd- en ijzertijd-nederzetting. Het college van B en W reageerde

heel alert en in grote delen van de wegcunetten en aangrenzende terreinen kon opgegraven worden, gevolgd door later heel belangrijke opgravingscampagnes. Ook deze opgraving haalde het landelijke nieuws op het journaal. Ittersumerbroek werd een begrip in de Nederlandse archeologie, maar daar komen we later op terug.

Prachtige plattegrond van drieschepige bronstijdboerderij in Ittersumerbroek.

Het Eiland

De opgraving in 1990 op het Eiland werd gevolgd door een tweede campagne in 1994/95 en daarna door opgravingen in 1996 en 1999. De opgraving in 1994 leverde een sensationele ontdekking op: de wijk 'de Smeden' was ommuurd geweest met een heuse stadsmuur. Allerlei theorieën over de vroegste ommuringen van de stad Zwolle konden overboord gegooid worden. Dat werd helemaal duidelijk bij de opgraving 'Achter de Broeren' in 2003, toen hier twee stadsmuren gevonden werden waarbij de oudste uit de periode 1230-1300 dateerde.

Gestaag werden grote delen van het Eiland opgegraven en in 1996 werd er een vondst gedaan die jaren later de ontbijtshow van Dieuwertje Blok zou halen. Aanvankelijk werd besloten om deze vondst niet in de openbaarheid te brengen om te voorkomen dat Zwolle 'voor lul' zou staan.

Grondboog op twee poeren bij de opgraving op 'Het Eiland'. Het eerste bewijs van een tot dan toe onbekende stadsmuur om 'De Smeden', 1994.

Onder: Opgraving op 'Het Eiland'. Naast de veldtechnicus die tekent zijn er twee vrijwilligers te zien die nu archeoloog zijn, 1994.

De vondst betrof namelijk een natuurgetrouw handgesneden houten kunstpenis met balzak. Het geheel had een vloeistofreservoir dat geledigd kon worden door middel van een zuigerstang zoals bij een fietspomp. Daarnaast werd nog een kleiner, meer stilistisch exemplaar gevonden. Natuurlijk werd gelijk gedacht aan seksspeeltjes, uit de zeventiende eeuw, maar onderzoek, onder andere bij het Museum Boerhaave in Leiden, wees uit dat het hier ging om voorwerpen die werden als een soort voorbehoedsmiddel. Het was de bedoeling om na de geslachtsdaad de vagina schoon te spoelen met een vloeistof uit zo'n kunstpenis.

De reden waarom de vondst niet direct openbaar gemaakt werd, was het feit dat Zwolle net in het nieuws geweest was door een bezoek van twee burgemeesters van gemeenten uit Drenthe en Friesland aan een bepaald etablissement waar dames van lichte zeden verkeerden.

Clevis stemde later toe om bij de ontbijtshow van Dieuwertje Blok deze bijzondere vondst te tonen, op voorwaarde dat hij het voorwerp niet in zijn handen hoefde te nemen om te demonstreren hoe het werkte. Hij wilde niet voor de eeuwigheid te boek staan als 'die archeoloog met de houten kunstlul'. Dieuwertje hield zich niet aan de afspraak. Maar de schade viel gelukkig mee. De enige polemiek die ontstond was dat sommigen vonden dat het toch seksspeeltjes waren en geen voorbehoedsmiddel. De Zwolse archeologen hebben zich hier echter niet verder in verdiept. Dat zou een aparte monografie tot gevolg gehad kunnen hebben. De Zwolse vrouwenspuit heeft heel wat landen bezocht en kon daar bekeken worden in de reizende expositie '100.000 jaar seks'. Het was een expositie die georganiseerd was door het Drents museum in Assen.

De in 1996 gevonden 'vrouwenspuit', een natuurgetrouwe houten kunstpenis uit de zeventiende eeuw, met het meer stilistische exemplaar ernaast.

Deel van de inhoud van beerput 17-4 op het Eiland uit 1996, met op de voorgrond de inmiddels beroemde twee zeventiende-eeuwse houten kunstpenissen.

De opgravingen op het Eiland leverden echter veel meer gegevens op, zoals de restanten van een glashuis aan de Klokkensteeg, de aanwijzingen voor een klokkengieter en de restanten van het proveniershuis van de Dominicanen van het Broerenklooster aan de hand van vondsten uit een beerput. De kroon op de opgravingen van het Eiland vormde de opgraving onder de Aldi, tussen Eiland, Pijpenbakkerstraat en Drie Pistolengang. Hoewel deelonderzoeken reeds gepubliceerd zijn, moet een publicatie van het totaalbeeld nog even op zich laten wachten.

De Aldi en de Kleine Aa

Voor de archeologen was bekend dat de Aldi gelegen was op de Kleine Aa. Zij wilden in 1999 derhalve dit terrein koste wat kost onderzoeken. Dat kon, maar het budget was veel te klein, evenals de periode waarin opgegraven kon worden. Er is toen met man en macht met veel vrijwilligers alles aan gedaan om zoveel mogelijk informatie aan deze opgraving te onttrekken. Er werd gewerkt met twee ploegen en alle gelden werden ingezet op de

opgraving. Daarna zouden we wel zien hoe we een en ander zouden uitwerken en publiceren. Zo was de tijdgeest. Het terrein kon daarom maar tot een beperkte diepte worden onderzocht.

Zware erfscheidingsmuur voor de huizen aan de buitenzijde van de Kleine Aa bij de opgraving onder de Aldi. Op de voorgrond de bedding van een oude fase van de Kleine Aa, 1999.

Hemmy Clevis bekijkt de houten zijkanten van de jongste bedding van de Kleine Aa, bij de opgraving onder de Aldi, 1999.

De grootste aandacht ging uit naar de Kleine Aa. En dat leverde een enorme bron aan gegevens op. De Kleine Aa was in de loop der tijd van een brede gegraven gracht steeds kleiner geworden tot een smalle, gekanaliseerde watergang, die uiteindelijk gedicht werd en vervangen is door een

gesloten ondergronds riool. Voorafgaand aan die laatste fase is enorm veel afval van de aangrenzende panden in die laatste open Kleine Aa gedumpt en kunnen we onder andere herleiden dat er een school is geweest en Joodse bewoning. De veelal negentiende-eeuwse vondsten werden gepubliceerd en dat was voor Nederland een novum, omdat tot dan toe aan deze periode weinig aandacht besteed was. Men ging er altijd van uit dat archiefonderzoek voldoende was om huisraad uit deze periode te beschrijven. Niets bleek minder waar te zijn. Het was pionierswerk.

Eén vraag werd bij deze opgraving nog niet tot tevredenheid beantwoord: was de Kleine Aa een natuurlijke watergang of gegraven? Dit werd pas duidelijk bij de opgraving op de Smeden in 2007. De Kleine Aa was gegraven.

Ittersumerbroek

Ittersumerbroek is een opgraving die heeft plaats gevonden over meerdere jaren en zowel nationaal als internationaal heel wat stof heeft doen opwaaien. Zowel voor de vondsten uit de Bronstijd en de IJzertijd betrof het boerderijen met bijgebouwen: een boerenerf dus. De vorm van de boerderijen heeft in de loop der tijden een ontwikkeling doorgemaakt, waardoor gesproken wordt van verschillende typen.

Wat Ittersumerbroek nu zo bijzonder maakte is dat Ruud van Beek de boerenerf-theorie ontdekte. Als je een boerderij hebt, dan ligt daar een beperkte lege ruimte omheen en daarachter krijg je het hele scala aan bijgebouwen. Dit geldt dus ook andersom. Als je een scala aan bijgebouwen hebt, dan ligt op zeer betrekkelijke afstand daarvan de boerderij, het hoofdgebouw. We hebben deze theorie mogen toetsen op verschillende locaties en het klopte. Revolutionair.

Er waren in het Overijsselse nog twee fenomenen waargenomen. De provinciaal archeoloog Ad Verlinde en Ruud van Beek stonden hier achter. Dat waren driepalige hooibergen en schaapskooien, een ronde structuur met een slurf als ingang. Voorheen werden deze structuren verguisd, maar in Ittersumerbroek kon men er niet omheen omdat verschillende van deze grondsporen vrij in het zand te zien waren, zon-

Ruud van Beek (1915-1997)

In zijn werkzame leven was Ruud van Beek in dienst van het kadaster. Daardoor was hij voornamelijk buiten aan het werk en kreeg hij oog voor het landschap, de details en de veranderingen. Hij zag scherven op het land liggen en wilde weten hoe oud ze waren. Vervolgens ging hij zich verdiepen in de literatuur en werd correspondent van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek. Ruud werd de belangrijkste amateurarcheoloog in deze regio en hij ontpopte zich ook als amateurhistoricus. Hij dook de archieven in op zoek naar gegevens over de vroegste landindelingen en gegevens over de marke. Westerheem, het tijdschrift voor amateur archeologen, was zijn belangrijkste medium, maar artikelen van hem zijn ook opgenomen in een bundel over Windesheim of in de Kamper Almanak. Dat Ruud gewaardeerd werd bleek wel uit het feit dat hij bij zijn zeventigste verjaardag een feestbundel kreeg, 'Van Beek en land en mensenhand' waaraan niet de minste beroepsarcheologen hun bijdrage leverden. Bij de opgravingen in Ittersumerbroek ontwikkelde hij de boerenerf-theorie, die in de praktijk getoetst kon worden. Zijn verdiensten voor de geschiedenis van Salland en speciaal Zwolle zijn groot.

Reactie in de Zwolse Courant op de ontdekte zonnecalender in Ittersumerbroek.

der ruis van andere grondsporen. Zo verdwenen heilige huisjes.

Maar toen, toen ontdekte Jan de Jong, destijds hoofd Monumentenzorg en gepromoveerd op de gulden snede in de Griekse bouwkunst, dat een van die ronde structuren onderdeel geweest moest zijn van een zogenaamde zonnecalender. In Nederland was dit vloeken in de kerk, maar in Engeland was men uitermate geïnteresseerd, temeer omdat De Jong niet alleen via een mathematische analyse de zuivere kunstmatige aanleg kon aantonen, maar ook door middel van kansberekening kon bewijzen dat deze structuur geen toeval was. Zwolle had een heuse houten Stone Henge.

Dit was volgens velen onmogelijk. De weerstand was enorm binnen Nederland. Maar Engeland omarmde Ittersumerbroek. Engeland was het land van de Stone Henges en de Wood Henges. Er werd een congres georganiseerd over het fenomeen in de Buitensociëteit. Ongeveer 700 belangstellenden hebben dit congres bijgewoond, waarbij een vooraanstaand Engels archeoloog als Alex Gibson sprak.

Uit deze tijd dateert de uitwisseling tussen leden van de archeologische dienst van Wales en de archeologische dienst van Zwolle, wat resulteerde in een tweetal projecten die gefinancierd zijn door de Europese Unie. Niet om het een of ander, maar geen enkele archeologische dienst van een Nederlandse stad heeft dit ooit gerealiseerd.

De Vrouwenlaan

In 1994 vond opnieuw een toevallsvondst plaats in de wegcunetten die werden aangelegd voor

nieuwbouw in deze buurt. Er werden vele tientallen haardkuilen gevonden uit het Mesolithicum (9000-5300 vóór Chr.), voornamelijk uit de periode tussen 7300 en 5700 vóór Christus. Jagers/verzamelaars hebben dit gebied vele eeuwen aangedaan en er vuren gestookt. Ouder nog was een vuursteenwerkplaats in dit gebied die in de periode 8800-7100 vóór Christus gedateerd moet worden. Later werden op veel meer vindplaatsen in Zwolle mesolithische haardkuilen gevonden. Deze grondsporen horen tot de oudste resten van menselijke activiteit in het Zwolse gebied.

Bikkenrade

Het terrein achter Bikkenrade aan de Hollandsweg kwam in aanmerking voor beplanting met bos. Nu lag dit terrein op een dekzandrug

Om de mesolitische haardkuilen aan de Vrouwenlaan in te meten en te bemonsteren werd op volle sterkte gewerkt, 1994.

Restanten van een ijzersmeltoven uit de inheems Romeinse tijd achter Bikkenrade, 2002.

Grondsporen van huizen en ijzersmeltovens (de donkergrijze verkleuringen) van een inheems Romeinse nederzetting achter Bikkenrade, 2002.

tussen de nederzettingen in Ittersumerbroek en de Aalvangersweg/Vrijhof. Reden om in 2002 te kijken of er prehistorische sporen aanwezig waren en wat de aanplanting van bos voor invloed zou hebben op deze sporen. Een van de vondsten was een nederzetting uit de tweede helft van de tweede eeuw tot het begin van de vijfde eeuw, een zogenaamde Germaanse nederzetting. Er werd in deze nederzetting aan ijzerwinning gedaan. Oerslakken werden in de beekdalen verzameld en in smeltovens opgestookt om ijzer te winnen. Met hout konden de hoge temperaturen niet gehaald

worden die nodig waren, waardoor er houtskool geproduceerd werd. In het gebied zijn dan ook veel ijzersmeltovens en houtskoolmeilers (constructie om houtskool te maken) gevonden. Het ijzer werd waarschijnlijk als grondstof verhandeld naar het stedelijk gebied van het Romeinse rijk. De nederzetting van Bikkenrade maakte onderdeel uit van een heel netwerk van kleine nederzettingen die slechts op enkele kilometers afstand van elkaar gelegen waren en zich bezig hielden met ijzerwinning. Toch hebben ze waarschijnlijk ook voor eigen gebruik ijzeren voorwerpen gemaakt. De grondsporen die voor een deel uit standgreppels van huizen bestonden, duiden op houten wanden die gemaakt waren van planken. Om planken aan elkaar te bevestigen heb je spijkers nodig... En die contacten met het Romeinse rijk? Er zijn enkele scherven gevonden van import Romeins aardewerk en glas. Dat wil dan niet zeggen dat de Romeinen hier geweest zijn, maar wel dat de mensen van hier bij de Romeinen (in Nijmegen) geweest zijn.

Veenbos

Een losliggende veeneik die langs de weg lag en waargenomen werd door een collega archeoloog uit Lelystad vormde de aanleiding voor de archeologische dienst Zwolle om een nader onderzoek te verrichten in de laag gelegen nieuwbouwwijk Stadshagen, onderdeel van de polder Mastenbroek. Het bleef die dag niet bij één boom. Er lagen er meer en een eerste datering wees uit dat deze boom dateerde uit het begin van de jaartelling. Enige tijd later bleek bij het bouwrijp maken van een nieuw stuk woonwijk dat er vele tientallen stammen te voorschijn kwamen. Tijd voor actie.

Samen met de onderzoeksinstituten Ring, Biax en Alterra werd besloten een inventariserend onderzoek te doen. Dit gebeurde in het jaar 2000. Op twee stukken van 15 x 80 meter werden 167 bomen bemonsterd voor houtsoort determinatie. Van 34 eiken en 3 essen zijn monsters genomen voor dendrochronologisch onderzoek. De resultaten waren veelbelovend en in onderling overleg werd besloten een stuk bos officieel op te graven. Dit was nog nooit eerder gebeurd in Nederland. De opgraving zou veel informatie opleveren over

Opgravingsput van het veenbos in de Mastenbroekerpolder, 2000.

het landschap van Nederland in de eerste eeuwen van de jaartelling.

Duidelijk was al dat het een veenbos was met een datering tussen 150 voor en 600 na Christus. Er werden nog vier terreinen gekozen waar opgravingen zouden plaatsvinden. Van de in totaal 520 opgegraven bomen zijn 60 eiken en 40 essen bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. Dit toonde onder meer aan dat de oudste eik 343 jaar is geworden, de oudste es 245 jaar en de laatste eik doodging in 586 na Christus. De bomen hebben in natte omstandigheden gestaan waardoor ze heel dunne groeicirkels hebben. Een eik met een kleine diameter kan daardoor toch heel oud zijn. Duidelijk is dat dit typische veenbos door verdrinking aan zijn einde is gekomen. Dat vond plaats in een tijd dat in Noordwest-Europa hetzelfde bij andere veenbossen gebeurde. Dat was ook het geval met groeidepressies die soms wel 20 jaar duurden en om de 20 tot 40 jaar voorkwamen. Rond 300 was er een opleving, een minder natte periode en kiemden vele nieuwe eiken en essen uit, tot de definitieve teloorgang die rond 530 na Christus inzette. Het verhaal van het veenbos in Stadshagen is in ver-

schillende internationale vaktijdschriften gepubliceerd. Onlangs werd bij toeval op het landgoed de Treek in Amersfoort eveneens een oerbos gevonden. Ook hier was veel landelijke publiciteit voor. Rij je met de auto van Stadshagen naar Hasselt, dan zie je anno 2017 nog altijd stapels veeneiken bij de zandwinningsplassen liggen.

Rondleiding bij de opgraving van het veenbos in Mastenbroek voor de verschillende vakdisciplines en de pers, 2000.

Palenrij die de scheiding aangeeft tussen twee individueel opgehoogde percelen onder de nieuwbouw van het Stedelijk Museum aan de Melkmarkt, 1995.

De POMtuin

De eerste opgraving in het hart van de stad vond plaats in 1995 in de tuin van het POM (Provinciaal Overijssels Museum), tegenwoordig de plek onder de nieuwbouw van het Stedelijk Museum tussen Voorstraat en Melkmarkt. Voor de geschiedenis van Zwolle waren de resultaten enorm belangrijk. Zo kon aangetoond worden dat de perceelsindeling zoals die vooral op de kadastrale minuut van

Verlaagde keuken aan de Waterstraat (Aplein opgraving), met blauw geschilderde tegels. Links de haardplaats met blauw geschilderde bijbeltegels, 1999.

1832 terug te vinden is, zijn oorsprong al had in de dertiende eeuw en aantoonde dat het hier ging om individuele erven. Daarnaast bleek dat deze locatie onderdeel uitgemaakt heeft van de haven van Zwolle. De woningen lagen op de zandrug die de Voorstraat vormde, maar de achtererven kwamen uit op de Grote Aa. De vroegste vondsten dateerden uit de Pingsdorf-periode, ca. 900-1200. De ouderdom van deze site ging niet verder terug dan de elfde eeuw.

Aplein

De opgravingen aan het Aplein in 1999 waren belangrijk in verband met de ouderdom van 'het Eiland', het gebied buiten de stadsmuren, die gelegen waren aan binnenzijde van de Kleine Aa. Hier kwamen niet veel nieuwe gegevens te voorschijn, vooral omdat de afstand van het opgravingsterrein tot de oorspronkelijke bedding van de Kleine Aa nog te groot was. Het meest interessante was de vondst van een verlaagde keuken waarvan de muren nog tot circa een halve meter bewaard gebleven waren. Deze muren waren bekleed met deels blauw geschilderde tegels en rondom de haard met blauw geschilderde bijbeltegels.

Achter de Broeren

Opnieuw vond in 2003 een opgraving plaats op een voor de geschiedenis van de stad cruciale plek. De archeologen vonden hier muurwerk dat behoorde tot twee stadsmuren uit verschillende perioden. De oudste stadsmuur die in de periode 1230-1300 gedateerd moet worden, lag aan de voet van een dekzandhoogte, een hoger gelegen plateau. Er heeft echter afkalving van deze zandhoogte plaats gevonden door de Kleine Aa waardoor de effectiviteit van de stadsmuur onbetrouwbaar werd. Er moest een nieuwe muur gemaakt worden. Deze nieuwe muur werd feitelijk in de bedding van de Kleine Aa gebouwd met allerlei bouwtechnische aanpassingen. Deze tweede stadsmuur moet tussen 1324 en 1378 gebouwd zijn. Aan de Bitterstraatzijde is ook muurwerk en afval aangetroffen dat bij de werkplaats van een pottenbakker hoorde. Afval van deze pottenbakker is gevonden in een beerkelder bij de al genoemde opgraving van de Aldi in 1999.

Links de oudste stadsmuur die gebouwd is tussen 1230 en 1300. Rechts de jongere stadsmuur die dateert uit de periode tussen 1324 en 1378, opgraving 2003.

Rodetorenplein

Het terrein naast café-restaurant de Belgische Keizer op de hoek van de Melkmarkt en het Rodetorenplein was een van de vele buitenkansen om in 2005 meer over de vroegste stedelijke verdediging van de nederzetting Zwolle te weten te komen. Al vrij snel kwamen de muurfunderingen van de Jan Baghstoren en van de Rodetoren tevoorschijn, evenals een heel grote beerput die tegen de Jan Baghstoren was aangebouwd. Er kon slechts een deel van de Rodetoren opgegraven worden en het muurwerk daarvan bestond uit meerdere fasen. Deze toren moet vóór 1334 gebouwd zijn en de Jan Baghstoren vóór 1482-83. Van de stadsmuur resteerde alleen de uitbraaksleuf. Onder die uitbraaksleuf kwamen rechthoekige kuilen tevoorschijn die mogelijk wijzen op spaarbogen. Maar ook de sporen van houten huizen met gedateerd hout uit 1243. En dat plaatst de archeologen voor

Boven: Slieten (houten palen) fundering van steenbouw op het Rodetorenplein, met op de achtergrond de fundamente van de Jan Baghstoren, 2005.

Onder: De fundamente van de ronde Jan Baghstoren, met daartegenaan gebouwd een beerput, 2005.

een raadsel. Heeft de oudste stadsmuur nu net buiten de opgravingsput gelegen? Vragen nog voor de toekomst.

Ook van deze opgraving is een monografie verschenen.

Bij de opgraving aan de Pannekoekendijk in 2008 werd ook een zeldzame gemarmerde Italiaanse veldfles uit het begin van de zeventiende eeuw gevonden.

Pannekoekendijk

In de periode 2008-2011 heeft op de parkeerplaats van de Pannekoekendijk een opgraving in fasen plaats gevonden. Naast de woonhuizen die hier gestaan hebben, sprongen drie zaken in het oog. In de eerste plaats werden de funderingen gevonden van de blekerij met zijn stookketels die hier gestaan heeft. Het was nog een geluk dat de hoogbejaarde heer De Vries met zijn zoon kon komen kijken. Hij was hier beheerder geweest en kon aan de hand van zijn herinneringen en de funderingen precies beschrijven hoe de blekerij er uit had gezien.

Op het diepste niveau waren talloze afvalkuilen van een pottenbakker, Godeken Potman, die hier tot uiterlijk 1410 zijn bedrijf uitoefende. Hij woonde aan de Mussenhage, maar helaas kon niet tot aan de straatzijde opgegraven worden. Godeken Potman voerde hier minder dan twee decennia zijn bedrijf uit. Zijn bedrijfsafval, de misbaksels, is helemaal geanalyseerd. Hij heeft zowel roodbakkend als grijsbakkend aardewerk geproduceerd, maar veelal ongeglazuurd, of bij de grappen, kookpotten op drie poten, spaarzaam. Hij heeft met glazuur en gele slib geëxperimenteerd, maar het bleef daarbij. Er waren ook bijzondere

Muurwerk van onder andere de blekerij aan de Pannekoekendijk, 2008.

vormen onder de vondsten, zoals een kaarsen-trekbak. Deze was wellicht voor de inwoners van het naast hem gelegen witte vrouwenklooster bedoeld. Ook werd er een alambiek (destilleer-toestel) aangetroffen om sterke drank te maken, alsmede een tweetal keramische kolven met ronde bodem. Bijzonder was ook de vondst van meer dan twintig potten met een spongat. Deze potten moeten een industriële functie gehad hebben, om bijvoorbeeld een troebele vloeistof te laten bezinken waarbij de heldere vloeistof via het spongat boven het bezinksel afgetapt kon worden. Dit is in heel Zwolle op één andere plek aangetroffen, namelijk aan de Hoogstraat waar ook een schoenmaker en eventueel een leerlooier hun bedrijf hadden.

Aardewerk van Godeken is goed herkenbaar. Op verschillende plekken in Zwolle is dit materiaal

Houten klepper uit de beerkelder van het Vrouwenklooster aan de Mussenhage, ca. 1400.

gevonden, onder andere in kuilen in een ophogingspakket tegen de ommuring van de Smeden die we op het Eiland zijn tegengekomen.

Het derde bijzondere vondstcomplex heeft toebehoord aan de vrouwen in het Wytenhuis (begijnhuis) aan de Mussenhage. Een beerput met

huisraad is hier geledigd, waarbij onder andere een houten klepper is gevonden. Waarschijnlijk is deze gebruikt om de vrouwen op te roepen voor het gebed.

Havezate Werkeren

Voorafgaand aan de opgraving in 2001 zijn door Hemmy Clevis en vele vrijwilligers de nodige zaterdagen besteed aan het maken van een hoogtelijnenkaart van het gebied. Dat gebeurde in deze tijd nog met een waterpas, baak en meetlinten. De hoogtepunten werden ingemeten in een 3x3 meter grid (rooster). Daaruit kwamen redelijk duidelijk de hoogte en de beide grachten naar voren, wat bij de opgraving bewezen werd. De opgraving startte met een aantal lange zoek sleuven. Er werd niets gevonden, ja toch, in het profiel van één zoek sleuf waren nog net een paar lagen baksteen te zien. Hier vond uitbreiding plaats naar een eerste put, die uiteindelijk leidde tot de opgraving van de complete havezate. Het oudste gedeelte bestond uit een zaalburcht met in de fundering brokken tufsteen en kloostermoppen met een formaat van 32x16x7 cm. Via een brug kon men op de voorburcht komen en vandaar uit via een brug bij de zaalburcht. Van de brug naar de voorburcht kon een paal gedateerd worden

Roodbakkende pot met spongat van Godeken Potman uit ca 1400.

Overzicht van de funderingen van het muurwerk van de havezate Werkeren (2001).

Medewerkers legen de inhoud van de beerkelder die bij het zaalgebouw van de havezate Werkeren hoorde (2001).

uit het jaar 1367. Dit geeft een datering voor de zaalburcht die een paar jaar na de verwoesting van de burcht van de heren Van Voorst in 1362 is gebouwd. Een van de zonen van Zweder van

Voorst heeft, na zich verzoend te hebben met de landsheer, de bisschop van Utrecht, in het hart van de familiebezittingen in de Mastenbroekerpolder een nieuwe burcht gebouwd. Nieuw historisch onderzoek van Jan ten Hove kon de Van Voorsten koppelen aan de Van Ittersums, die in de vijftiende eeuw de zaalburcht overnamen en uitgebreid hebben tot een fors kasteel. Er werden vele vondsten gedaan en in 2005 verscheen een monografie over de havezate Werkeren.

Havezate Kranenburg

Een tweede havezate kon door Michael Klomp in 2004/5 opgegraven worden vanwege de bouw van een nieuw uitvaartcentrum op de Kranenburg. Het was een spectaculaire opgraving, waarbij de complete plattegrond blootgelegd kon worden en het de moeite waard was om luchtfoto's te laten maken. Droons waren er nog niet, dus vond dit plaats met een klein vliegtuigje. Jan ten Hove werd ingehuurd voor het historisch onderzoek waardoor vondstmateriaal aan bewoners gekoppeld kon worden. Daarbij springt de spilzieke Hoyko

Manninge tot Pewsum naar voren die in 1565 de Kranenburg verwerft. Prachtige vloertegels en majolicategels uit Antwerpen versierden de vertrekken, alsmede een zogenaamde tegelkachel met reformatorische symbolen.

Niet alleen de havezate, maar ook het tweede bouwhuis en de grachten konden opgegraven worden. In de buitenste gracht kwam een vracht keramiek uit de negentiende eeuw te voorschijn die duidde op enerzijds het verblijf van de familie gedurende de zomer en anderzijds op de werkers die het landgoed moesten verzorgen. Van havezate en de grachtvondsten zijn twee monografieën verschenen in 2008.

Hermen

In 2010 werd bij een opgraving aan de Spinhuis/Bredehoek op het terrein waar de 'twaalf apostelen' (kleine huisjes voor arme, oudere alleenstaanden) hebben gestaan, een bijzondere vondst gedaan. In het zand kwam een skelet tevoorschijn.

Omdat dit hier niet thuis hoorde, is direct een fysisch antropoloog ingeschakeld. Bijzonder aan het skelet was dat de handen aan de voorzijde van het lichaam, ter hoogte van de schenen, bijeen gebonden waren met een leren band om de polsen. Tussen de elleboog- en kniegewrichten door was een houten staak geplaatst. Duidelijk was dat het hier om een moord ging. Voor deze moordzaak werd een cold case team samengesteld.

Duidelijk werd dat het om een 22- à 24-jarige jongeman ging uit Zwolle of uit de buurt, die leefde tussen 1316 en 1440. Hij was door een klap op het hoofd om het leven gebracht.

Luchtfoto van de havezate De Kranenburg. Midden boven zijn restanten te zien van de ringmuur met kantelen rondom het hoofgebouw, 2005

Links: De vondst van 'Hermen' in 2010.

De gereconstrueerde 'Hermen' bij Waanders in de Broeren.

Er werd een driedimensionale gezichtsreconstructie gemaakt en uiteindelijk kwam de complete reconstructie van 'Hermen' terecht bij Waanders In de Broeren waar hij voor iedereen te zien is. Zijn reconstructie ligt in een kist op de bovenste verdieping. Met dank aan Wim Waanders die dit mogelijk heeft gemaakt.

Kraanbolwerk

In 2013 kon er gegraven worden op het voormalige Schaepmanterrein op het Kraanbolwerk. Eerst moest er een en ander aan verontreiniging verwijderd worden, maar toen konden de archeologen

aan de slag. De oudste sporen dateren van een dijklichaam aan de buitenzijde van de Thorbeckegracht, ergens tussen 1325 en 1375. Daarna is er twee eeuwen niets gebeurd, tot de aanleg van het Kraanbolwerk kort na 1620. De oudste gebouwen op het Kraanbolwerk dateren van ongeveer 1650. Het betreft onder andere een blauwververij. Ook heeft er een factorijgebouw gestaan dat op exact dezelfde manier gefundeerd is als het Hopmanshuis (uit 1663) aan de andere kant van de gracht. Het Hopmanshuis is in oorsprong ook een factorijgebouw geweest. Het gebouw op het Kraanbolwerk heeft meerdere fasen gekend, waarbij

vooral de vloer met extra zware poeren (steunen) is versterkt. Tussen de bakstenen poeren werd veel gruis van Bentheimer zandsteen gevonden. Mogelijk is dit factorijgebouw gebruikt voor de opslag van Bentheimer zandsteen.

Melkmarkt

Voorafgaand aan het onderzoek aan de Melkmarkt in 2015 heeft een herwaardering plaats gevonden van de archeologische sporen en vondsten onder het oude stadhuis aan de Sassenstraat. Daaruit kwam naar voren dat het oudste materiaal uit de periode 825-850 moet dateren. Het materiaal wees op een 'nederzetting' met een landelijk karakter. Hierbij moet aangetekend

worden dat de archeologen met twee of drie boerderijen al een 'nederzetting' bedoelen. Meer sporen uit deze tijd zijn in de stadskern van Zwolle niet gevonden. Daaruit moeten we concluderen dat dit een gebied was met hier en daar een boerderij. Geen wonder dat er geen Noormannen zijn geweest, want er viel hier niets te halen. De vondsten aan de kop van de Melkmarkt wijzen duidelijk op havenactiviteit en internationale handel. Scheepssintels en keramiek uit Duitsland (Pingsdorf) en de zuidelijke Maasstreek (Andenne) wijzen hierop. Dat betekent dat er nog een eeuw overheen gegaan is voordat je van een kleine 'handels'nederzetting kunt spreken. Zo'n nederzetting kan snel groeien, vooral als

De bakstenen fundering van een factorijgebouw op het Kraanbolwerk die identiek is aan die van het oudste deel van het Hopmanshuis, 2013.

Een pakket grondverbetering, zogenaamde speklagen, bij de opgraving aan de kop van de Melkmarkt, 2015.

van hogerhand (de kant van de landsheer, de bisschop van Utrecht) de groei gestimuleerd wordt, bijvoorbeeld door de bouw van een kerk. Bewijs dat er een kerk was is er in 1040. Hoe lang de kerk er toen al stond is onduidelijk. Daarvoor moeten de archeologen in de kerk gaan opgraven. De opgravingsporen en vondsten moeten nog uitgewerkt worden. Maar zovél is al duidelijk. De Grote Aa heeft hier ook een aftakking gehad. Hoe moeten we dit gaan interpreteren. En hoe oud zijn de oudste vondsten hier precies? Die eerste nederzetting is niet groot geweest, want de oudste sporen onder de nieuwbouw van het Stedelijk Museum dateren uit de eerste helft van de elfde eeuw en naast café-restaurant de Belgische Keizer op het Rodetorenplein is sprake van houtbouw uit het midden van de dertiende eeuw.

Diezerstraat/Spoelstraat

In de jaren zeventig zijn hier door amateurs grondsporen waargenomen. Deze zouden mogelijk tot de Karolingische periode teruggaan. Dit was een van de redenen waarom hier archeologisch onderzoek noodzakelijk was. Er werden echter helemaal geen grondsporen die ouder waren dan de dertiende eeuw aangetroffen.

Maar de opgraving in 2015 achter de bibliotheek aan de Diezerstraat leverde wel interessante gegevens op. Eén daarvan is wel héél bijzonder. Het betreft fragmenten van enkele wijnflessen. Het is een bijzonder type wijnfles die in Engeland 'ladies leg' wordt genoemd, omdat de hals langer is dan het lichaam. Het is een fles die vooral gebruikt is voor Constantia wijn uit Zuid Afrika. De fles heeft een inhoud van ongeveer 1/3 liter.

Links: Drie zogenaamde 'Ladies Legs' zonder zegel, uit de achttiende eeuw.

Rechts: Deel van een van de drie flessen met het glaszegel Constantia wijn, tweede helft achttiende eeuw.

De fles had een glaszegel met de naam Constantia en kon zo verbonden worden met de Constantia plantage in Zuid Afrika. Er waren maar liefst drie glaszegels. En hier begint het verhaal.

De Constantia plantage werd gesticht door Simon van der Stel in 1684. Hij was door de VOC in 1679 benoemd als gouverneur van Kaap de Goede Hoop. De wijnplantage werd gerund met slaven uit allerlei landen. Van der Stel heeft waarschijnlijk met de VOC een overeenkomst gehad om elk jaar een aantal vaten van deze exclusieve, zware wijn te leveren.

Deze wijn werd in Zwolle gedronken door Arend, baron Sloet van Tweenijhuizen (1722-1786). Hij was drost van Salland en voorzitter van de Staten. Als zodanig had hij invloed op benoemingen in verschillende commissies voor de Raad van State, onder andere die van de VOC. Hij had verder veel familierelaties met adellijke geslachten, onder andere de Bentincks die in die

tijd op de havezate Werkeren woonden. Tijdens de opgraving van deze havezate is een zelfde type fles gevonden, zonder glasmerk.

Het is duidelijk dat deze exclusieve wijn alleen in de hoogste kringen werd gedronken. De Constantia plantage bestaat nog steeds.

Glaszegel Constantia wijn, tweede helft achttiende eeuw.

En de toekomst?

Dertig jaar professionele archeologie in Zwolle betekent dat de eerste archeoloog reeds op leeftijd moet zijn. Dat klopt. Hemmy Clevis die vóór zijn Zwolse periode al tien jaar bij de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek heeft gewerkt met langdurige opgravingen in Dordrecht, Deventer en Nijmegen gevolgd door een promotieonderzoek, is reeds 64 jaar. Jaren geleden heeft hij het buitenwerk al overgedragen aan Michael Klomp, die inmiddels sinds een tweetal jaren ook de leiding van het team overgenomen heeft. Saillant detail is dat Michael als twaalfjarige in hetzelfde jaar als Hemmy Clevis bij archeologie Zwolle begonnen is, maar dan als vrijwilliger bij de Broerenkerk opgraving. Je zou kunnen zeggen dat Michael, wiens roots in de Kamperpoort liggen, bij zijn pensionering dan 55 jaar archeologie in Zwolle bedreven heeft.

De samenwerking met de gemeenten Kampen, Zwartewaterland en Hattem bieden een solide basis voor een professioneel team. Het archeologisch team van Zwolle verstrekt advies en doet vooral de uitvoering: het opgraven en uitwerken van de vondsten.

In 2016 en 2017 is veel werk verricht aan de certificering van het team archeologie. Dit houdt in dat het team overal opgravingen mag verrichten. Die certificering is gerealiseerd. In 2017 is het team ook versterkt met een derde deeltijd archeoloog, Sanne van Zanten. Hoewel het team slank is, is het uitgerust voor de toekomst.

Voor het team archeologie breken spannende tijden aan. Er zal een oplossing gevonden moeten worden voor de huisvesting. En in Zwolle zelf liggen nog enkele heel grote projecten op uitvoering te wachten, waarvan er hier slechts één genoemd wordt: de Papenstraat.

* Alle afbeeldingen bij dit artikel zijn afkomstig van het team Archeologie.

Publicaties van het team Archeologie Zwolle

Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle deel 1-5 (1993-2005).

Overijssels Erfgoed. Archeologische en Bouwhistorische kroniek (2002-heden).

Clevis, H. en A.D. Verlinde. 1991. *Bronstijdboeren in Ittersumerbroek. Opgraving van een Bronstijdnederzetting in Zwolle-Ittersumerbroek*.

Clevis, H. en T. Constandse-Westerman (eds.) 1991. *De doden vertellen. Opgraving in de Broerenkerk te Zwolle 1987-88*.

Clevis, H. 2000. *Zwolle ondergronds. Zeven blikvangers van archeologische vondsten in Zwolle*.

Clevis, H. en M. Klomp. 2005. *Havezate Werkeren. De Heren van Werkeren en hun kasteel*.

Clevis, H. e.a. 2007. *Gevonden verhalen. Archeologische speurtochten in Zwolle: Het verhaal achter de vondst*.

Clevis, H. 2007. *Opgeruimd staat netjes. Keukengoed en tafelgerei van een bouwhuis van de Kranenburg (1840-1865)*.

Klomp, M. 2008. *Een Steenhuijs ontmanteld. Archeologisch en historisch onderzoek van de havezate Kranenburg in Zwolle*.

Hove, J. ten en M. Klomp. 2011. *Aan de monding van de Grote Aa. Het havenfront van Zwolle*.

Vries, D.J. de en H. Kranenburg. 2015. *Onzichtbaar Zwolle. Archeologie en bouwhistorie van de stad*.

Verder zijn er inmiddels meer dan tachtig *Archeologische Rapporten Zwolle* verschenen.

VV Edon, kroniek van een bedrijfsclub

Edon bestaat tachtig jaar. Oorspronkelijk was de club onderdeel van de op 10 november 1937 opgerichte personeelsvereniging van de IJsselcentrale. Lang rekruteerde men haar leden uit het werknemersbestand en directe familie van het energiebedrijf. Door onder meer bedrijfsfusies kwam de vereniging uit onder de namen Electra, IJC, IJsselmij en Edon en stond (en staat) in de regio vooral bekend als 'de club met de houten palen'.

Officieel begint het in restaurant Beenen aan de Grote Markt in Zwolle. Daar wordt op 10 november 1937 door middel van hand opsteken de 'Personeelsvereniging der IJsselcentrale Zwolle' opgericht. Het ontstaan van de PV vloeit feitelijk

voort uit de onderlinge voetbalwedstrijdjes tussen de technische dienst/administratie en de werknemers van IJC (IJsselcentrale) aan de Wetering-kade. Na contacten met de voetballers Van 't Blik, Mojet, Mooij en Zegeling wordt binnen het bedrijf een enquête gehouden of er behoefte is aan een personeelsvereniging. De uitslag is dusdanig positief dat snel daarna de oprichtingsvergadering wordt gehouden, gevolgd door een feestavond in de Pius-Sociëteit aan de Oude Vismarkt. Er worden vrolijke cabaretliedjes gezongen, er is een uitvoering door eigen personeel van de eenakter 'Voor de derde maal' en Joop Louwen heeft een speciaal IJC-lied gecomponeerd waaruit een grote genegenheid voor zijn werkgever blijkt:

Harry Bouwhuis

De entree naar het voetbalveld vanaf de Wetering-kade, oktober 2017. (Foto Annèt Bootsma)

*'Des avonds wordt het scheemrig en duister om ons heen
en onwillekeurig gaat er je hand naar 't knopje heen.
En dra schijnt er een zee van licht tot in de diepste nis.
Was het vroeger soms een helse toer, nu grijp je nimmer
mis*

Refrein

*Druk op de knop en het licht is daar,
druk op de knop en het is voor elkaar.
't gaat zo makkelijk, 't gaat toch zo goed.
Daar de IJC al het werk voor u doet.'*

Het voetbalveld van Edon, gelegen tussen het Almelse Kanaal en het voor de oude elektriciteitscentrale gegraven afvoerkanaal, met rondom het veld een sintelbaan, afgebeeld op een kaart van Zwolle uit 1964. Rechts onder het voetbalveld de oude IJsselcentrale. (Collectie HCO)

De hommage is kenmerkend voor het 'wij gevoel' bij de werknemers van de in 1911 opgerichte NV Electriciteitsfabriek IJsselcentrale. Na de totstandkoming van de PV worden er allerlei activiteiten ontwikkeld. Er komen onder meer een tennis-, klaverjas- en bridgeclub en ook een toneelgroep. De voetbaltak, eigenlijk toch de bakermat van de personeelsvereniging, raakt daardoor een beetje de identiteit kwijt. Daarom wordt al snel besloten om de voetballers onder te brengen in een zelfstandige afdeling.

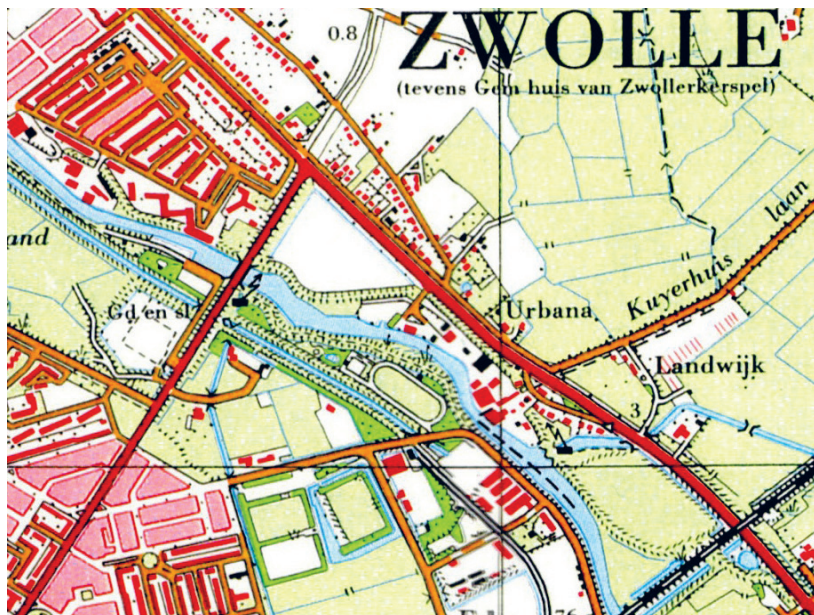
Bedrijfsvoetbal

Maar vóór de officiële oprichtingsdatum van 10 november 1937 wordt er dus al gevoetbald

door de mannen van IJC aan de Weteringkade, waar in 1915 een kolencentrale in gebruik wordt genomen. 'Het huidige sportcomplex ontstond toen er voor die oude centrale een afvoerkanaal noodzakelijk was om een goede koelwaterafvoer te bewerkstelligen', weet Paul Benning, vanaf 1961 tot 2003 werkzaam bij het bedrijf en voetballend lid tot midden jaren zeventig. 'De gemeente Zwolle had geen bezwaar tegen het graven van het kanaal, links van het clubhuis achter de dijk, mits de laaggelegen strook grond tussen het nieuwe afvoerkanaal en het Almelse Kanaal wel benut zou worden voor recreatieve doelen. Het aangelegde sportveld was erg zompig. Gelukkig functioneerde de sloot achter de kleedkamers als een perfect en dubbel draineringssysteem, zowel bij droogte als regenval. Er kwamen twee tennisbanen en rondom het veld werd een sintelbaan aangelegd waar getraind werd voor de sportdagen en die we ook gebruikten voor onze touwtrepkloeg. Het was een prachtig sportparkje, een mooi visitekaartje waardoor het "IJC gevoel" alleen maar werd versterkt. Want die onderlinge band was toch wel uniek.'

Oud-speler en ex-secretaris Albert Veld onderschrijft dat. 'De personeelsverenigingen waren vroeger de kurk waar bedrijven op dreven. Het kweekte een collectiviteits- en collegialiteitsgevoel. De bedrijfsleiding, ook bij IJC, wist dat donders goed. Dat was zo bij de vestiging Hengelo waar ik ben begonnen en in Zwolle was het niet anders. De sportdagen waren heilig. Niets was te gek. Het welbevinden van de werknemer stond in die tijd voorop. Dat is intussen wel veranderd.'

Terug naar de beginjaren van de voetbaltak waar clubveteranen en andere bedrijfsteams doorgaans de tegenstanders van IJC zijn. In mei 1937 vindt de eerste wedstrijd plaats op het roemruchte ZAC-complex aan de Oude Veerweg. Er wordt met 2-1 van de ZAC-veteranen verloren. Na de oprichting is IJC, een tijd spelend onder de naam Electra, prominent deelnemer aan de Zwolse Bedrijfscompetitie die van 1938 tot en met 1940 wordt georganiseerd door Zwolsche Boys. Op Sportpark De Vrolijkheid nemen onder andere teams als Tilia (Tijl) en de Blazende Veiligheid, de spoorhazen van de NS, het tegen elkaar op.

Eén van de eerste IJC teams in de jaren dertig, met staand derde van links Joop Zegeling Sr.

Na de Tweede Wereldoorlog worden de bedrijfscompetities hervat en wordt er vier keer op rij de titel binnengehaald. Tijdens de kampioensfeesten wordt er flink uitgepakt. Het bedrijfsvoetbal is mooi met veel successen maar vooral ook erg kort, namelijk uitsluitend in de maanden mei en juni.

Dankzij secretaris Willem Nijmeijer, die in zijn functie als telefonist bij het bedrijf veel contacten had, worden er wedstrijden georganiseerd tegen collega's van andere bedrijven zoals de Provinciale Utrechtse Elektriciteitsmaatschappij N.V. en het Gemeentelijke Energiebedrijf Enschede. De KNVB had nooit veel bezwaar tegen dat 'wilde voetbal', als er maar geen eerste elftalspelers van KNVB-verenigingen bij betrokken waren

Transfer

Bij IJC groeit dan langzaam aan de behoefte om mee te gaan doen aan de reguliere competitie in het zaterdagamateurvoetbal. Op 17 oktober 1953 gaat er een brief uit naar de heer De Roos van de KNVB-afdeling Zwolle met het verzoek over te gaan van de bedrijfscompetitie naar het officiële zaterdagvoetbal. In het verzoekschrift wordt hoog opgegeven over de accommodatie. Het nieuwe en nog steeds markante kleedkamercomplex is voor-

De selectie van IJC met op de achtergrond de oude IJsselcentrale aan de Weteringkade. Staand tweede van links Cees Spanhaak, vierde van links grensrechter Bernard van Nee, vijfde van links Wezenberg, zesde van links Joop Zegeling sr. Eerste van rechts Van Heerde, tweede van rechts secretaris Wim Nijmeijer. Zittend, eerste van links Steven Spanhaak.

Hennie van Nee, het grootste talent ooit van IJC, in zijn PEC-tijd, seizoen 1962/63. Staand vlnr. Hennie van Nee, Wannie Sterken, Gerrit van der Kreeft, Gerrit Voges, Adri Jansen, Adri van Gorp, Leo Koopman. Gehurkt vlnr. John Abma, Bert Teunissen, Gerrit Kerkhof, Wout Pelzer. (Foto Jan Drost)

zien van twee badcellen en in beide kleedlokalen zijn langs de hele lange zijde tevens wastafels aangebracht. De tijd van de pomp is definitief voorbij. IJC directeur ir. G.H. Rietveld is zo trots op het onderkomen dat hij aan zijn wekelijkse ronde langs het bedrijf op zaterdag het sportcomplex toevoegt. De voetbalbond is 'om'. De club gaat uitkomen in de derde klasse van de KNVB-afdeling Zwolle.

De promotie naar de tweede klasse is er snel, gevolgd door een titel, maar met het jaar daarop alweer degradatie. Naast de sportieve ontwikkeling laat men zich ook sociaal van zijn beste kant zien. Dat blijkt wel uit de 'verkoop' van toptalent Hennie van Nee, zoon van Bernard van Nee die zich lange tijd verdienstelijk maakte als clubgrensrechter. Hennie stapte in 1957 op achttienjarige leeftijd over naar Zwolsche Boys, dat in de tweede divisie acteert. Het is het begin van een imposante profcarrière die hem naar onder andere Heracles, PEC, Kickers Offenbach, Cercle Brugge en Haarlem zou brengen. Van Nee debuteert op 30 september 1964 in Oranje en komt tot vijf interlands. De in 1996 overleden spits brengt door zijn transfer naar Zwolsche Boys 450 gulden in de clubkas, voor die tijd toch een aardig bedrag.

Door het bestuur wordt daarvan grootmoedig 250 gulden geschonken aan de 'Vrienden van de Buitenschool', het huidige De Ambelt.

Het vertrek van het grootste talent ooit van IJC is een sportieve aderlating maar men vult de leemte snel in door Ben Spanhaak over te nemen van PEC, een jaar later gevolgd door Jan Kattenberg. Opmerkelijk is wel een in het overschrijvingsformulier opgenomen passage dat als Kattenberg weer voor PEC wil voetballen er geen transfersom bedongen zal worden.

In 1960 kan de vlag uit. In eigen huis wordt concurrent SVM uit Marknesse met 4-0 verslagen, de titel wordt uitbundig gevierd in zaal Urbana. Scribent 'Toone de Skierder', het pseudoniem voor A. Volkers, is present en verhaalt in het Zwols in personeelsblad 'IJC Schakel' dat aanvoerder en pro Deo trainer Remmelt Wagenaar een bon voor een paar voetbalschoenen cadeau krijgt.

Na het succes blijft IJC lang op het hoogste (afdelings)niveau, ook door de komst van een aantal spelers die niet altijd zelf werkzaam waren bij de IJC maar via familieleden wel een band hadden met het bedrijf. Casper Kamp wordt lid omdat zijn vader als portier bij de IJC werkte. Zijn zwager en sterkhouder (drijvende kracht in team) Eef Wink, die eerder als semiprof voor PEC had gespeeld, kon in dienst komen van IJC en kwam over van Be Quick '28. Als de lidmaatschapsregels wat losser worden is IJC in die periode ook een toevluchtsoord voor de nodige ZAC'ers en voormalige PEC semiprofs zoals de bij IJC werkzame Wannie Sterken, Jan 'de kriele' Horst, Hennie Goudbeek en Harry Schakelaar, maar ook Jan Tielbaard en Harrie Kornelis.

Vooral qua accommodatie timmert de club in de jaren zestig flink aan de weg. In 1965 wordt een lichtinstallatie in gebruik genomen, uniek voor die jaren want kunstlicht beperkte zich doorgaans tot hooguit twee houten lichtmastjes met wat 'peertjes' om toch in het donker nog een beetje te trainen. 'De masten kwamen van de opgeheven 10 KV (kilovolt) hoogspanningslijn Haaksbergen-Eibergen', herinnert Benning zich. De heuglijke gebeurtenis wordt opgesierd met een wedstrijd tegen Kabel-Boys, een elftal samengesteld uit personeel van de firma Van Gelder. Het wordt onder

erbarmelijke weersomstandigheden 1-5. In 1966 besluit de directie van de IJC tot de plaatsing van een kantine op het complex. Maar eerst wordt in 1967 op 10 november nog het dertigjarig jubileum gevierd. De receptie is in de Voordrachtzaal van het IJC gebouwd aan de Zeven Alleetjes.

De 'Zegelingen'

Joop Zegeling sr., al dertig jaar preses, ontvangt van de voorzitter van de KNVB-afdeling Zwolle Jo van Marle de zilveren bondspeld, een hoge onderscheiding voor een clubbestuurder. De naam Zegeling is door de jaren heen onlosmakelijk met de IJC verbonden. Op de elftalfoto's, vooral in de eerste decennia, prijkt altijd wel een Zegeling. 'Mijn vader Joop was doelman bij PEC. Hij werkte vanaf zijn dertiende 49 jaar voor het bedrijf en heeft sinds de oprichting zijn hele ziel en zaligheid in de club gelegd', zegt Joop Zegeling jr. 'Hij was, met een onderbreking van enkele seizoenen in de beginjaren zeventig, voorzitter vanaf het oprichtingsjaar in 1937 tot 1994. Tamelijk uniek lijkt mij.' Op de Algemene Ledenvergadering op 8 november 1994 worden Joop Zegeling sr. en zijn vrouw Pietje in het zonnetje gezet door zijn opvolger

Frans Kwakman. Als dank voor bewezen diensten krijgt het clubicoon na een voorzitterschap van ruim vijftig jaar onder meer keeperhandschoenen en knielappen cadeau. Het stond op zijn verlanglijstje, zo wisten zijn zonen. 'Mooi ak nog eens mut invall'n.'

Joop Zegeling jr. zelf speelde van 1978 tot 2000 bij de club en trad in de voetsporen van zijn vader. Hij was voorzitter van 2000 tot 2002. 'Daarna kon ik het niet meer combineren met mijn werk buiten de stad.' Zijn broers Henk, Willem en Piet voetballen ook, maar dat niet alleen want Henk was trainer van 1976 tot 1982 en Piet elftal leider van 1985 tot 1988. De neven Martin en Hans waren in de beginjaren zestig spelend lid.

Houten palen

Het jaar 1968 staat vooral in het teken van de opening van het clubhuis. Eerst wordt nog wel in hetzelfde jaar de lichtinstallatie aangepast en in gebruik genomen. PEC en WHC spelen een vriendschappelijke wedstrijd. De opbrengst van 750 gulden gaat naar de Stichting Geestelijk en Lichamelijk Gehandicapten. Rechtsback Gerrit Keizer en Paul Benning waren nauw betrokken bij de aanleg. 'Die oude 10 KV masten waren compleet

Ereplekje voor Joop Zegeling Sr. op zijn 'heilige grond'.

IJC in 1968. Boven, vlnr. Dik van Munster, Frits Konkelaar, Herman van Hunnik, Hans Woudstra, Steven Spanhaak, Wim Zegeling, Jan van Dijk, Mart van Driesten en Bernard van Nee. Onder vlnr. Arie Wink, Bertus Spanhaak, Herman van Lochem, Jan Oostenenk, Casper Kamp. (Foto Joop Bredewold)

Training IJC seizoen 1974-1975 onder leiding van Ben Nijboer. Vlnr. Rudy Spanhak, Tiki Schaddenhorst, Jan Kamerman, Andries Heitbrink, Wim Zege-ling, Harry Schakelaar, Benny Steenman, Henk Zegeling, Paul Benning, Bep Teters, Jan van Dijk.

verroest. Na de vervanging beschikten we over een puike lichtinstallatie. Uniek in Zwolle. We waren apetrots.' Eind maart 1968 wordt de uit hout opgetrokken kantine gedeeltelijk in gebruik genomen. De IJC-voetballers worden met hun echtgenotes en verloofdes door het bestuur uitgenodigd om kennis te maken met het gloednieuwe onderkomen, dat sindsdien als epicentrum van de club fungeert en waar de 'derde helft' ongeacht winst, gelijkspel of verlies het wekelijkse hoogtepunt is. Kantinebeheerder is lange tijd Henk van Heerde, die onderhoudsschilder bij het bedrijf was. Daaraan ontleende hij ook zijn bijnaam 'de klodderbaron'. Na de bouw van de kantine, het eerder al gerealiseerde kleedkamercomplex en de idyllische ligging aan het Almelose Kanaal, oogt het complex als een plaatje. Daar zorgen de heren Van Es en Lode, tuinlieden in dienst van IJC, wel voor.

Nog niet vermeld zijn de vermaarde houten doelpalen, in de loop der jaren uitgegroeid tot 'het handelsmerk' van de club. 'Het geeft een prachtig geluid als de bal er tegenaan vliegt, mijmert Joop Zegeling jr. 'Helemaal als het regenachtig en de bal een beetje modderig is.' Clubman bij uitstek Gertie Smits weet er alles van. De oud-doelman, spits, secretaris en voorzitter kan het geluid als het speeltuig tegen de paal of lat uiteenspat uittekenen als geen ander. 'Als je in het doel staat geeft het zo'n prachtig mooie doffe dreun', laat hij in 2002 optekenen in de *Zwolse Courant* als het 65-jarig bestaan wordt gevierd.

Maar ondanks de magie van het veelbesproken houtwerk valt er sportief gezien weinig nieuws te melden in die jaren zestig. De meestal in maagdelijk wit gestoken IJC'ers draaien goed mee in de eerste klasse maar een plekje in de 'grote' KNVB zit er nooit in ondanks de nodige kwaliteitsinjecties. Zo komt Bep Teters, ook jarenlang actief als masseur, over van Be Quick '28 en Wim Heideveld van VV Hattem. Het opmerkelijke van de laatste overgang is dat Heideveld, later nog een gewaardeerd kaderlid, van de IJC-directie carte blanche krijgt om zich, zo wordt het letterlijk omschreven, met zijn bedrijfsauto van Hattem naar Zwolle en terug te begeven om de training te bezoeken.

Zestien jaar (!) lang is IJC een vaste waarde in de eerste klasse met als hoogste klassering twee vierde plekken in het seizoen 1968-1969 en 1969-1970. Paul Benning, meestal spelend in het tweede, weet wel waarom de club nooit echt aan de weg timmerde. 'We waren simpelweg te klein met maar twee elftallen. En illustratief was toch de gezellige sfeer. We waren vooral ook collega's. De landelijke sportdagen waren net zo belangrijk. Het moeten presteren kwam daardoor vaak op de tweede plaats.'

Benning schudt de ene na de andere anekdote uit zijn mouw. 'De heer Mojet, alias "de man met de fluwelen tong" was voorzitter van de elftalcommissie. Type lange regenjas en hoed. Hij maakte elke week in de kleedkamer met welgekozen woorden de opstelling bekend en drukte iedereen op het hart zich in het veld als een waardig IJC werknemer te gedragen. Dat gebeurde natuurlijk niet altijd. Maar het meest staat mij uit die tijd toch het randgebeuren bij. Geniale voordrachten van de broers Steven, Bertus en Cees Spanhaak. En natuurlijk de legendarische bingoavonden. Werkelijk één tranendal van het lachen.'

Degradatie

Een verblijf van dus zestien seizoenen in de eerste klasse kent een wat abrupt einde als uitgerekend één jaar voor het veertigjarig jubileum het vlaggenschip afdaalt naar de tweede klasse. 'Gezelligheid en ontspanning tellen voor ons zwaar. Maar dat neemt niet weg dat we wel willen dat er punten

*IJC seizoen 1976-1977. Boven, vlnr. Ben Nijboer (trainer), Willem Zegeling, Andries Heitbrink, Jan Kamer-
man, Goos Kooistra, Hennie van 't Hul, Jan van Dijk, Herman van Lochem (grensrechter). Onder, vlnr.
Casper Kamp, Hans Smit, Hylko Tadema, Harry Schakelaar, Bert Edelenbos, Rudy Spanhak, Hans Jans.*

worden behaald. We komen terug, voorspelt voorzitter Zegeling in 1976. De zo vurig gehoopte terugkeer naar de eerste klasse van de KNVB-afdeling Zwolle blijft niet uit. Maar daarna daalt IJC in twee jaar weer af naar de kelder van het afdelingsvoetbal. Daar komt in het seizoen 1981-1982 verandering in. De titel is voornamelijk het gevolg van een kwaliteitsinjectie van buitenaf. De 'eis' dat uitsluitend IJC werknemers en verwanten welkom zijn is dan allang voorbij. Zes spelers van buurman SV Zwolle aan de overkant van de Marsweg strijken neer aan de Weteringkade. Jan Duitscher, Guus Hultink, Jacques Hutten, Ton Korenromp, Eef Lemmens en Willem Schutte. Hun komst moet worden gezien als onvrede over het technische beleid bij de van oorsprong roomse zondagvereniging. De opmerkelijke overgang levert naast enig rumoer wel de titel in de derde klasse op. Het muitende zestel is goed voor in totaal 33 treffers, waarvan Guus Hultink er 16 voor zijn rekening neemt.

*Jaren zeventig. Gecombineerd team Hengelo-Raalte-Zwolle Shorttoernooi Lan-
delijke Sportdag. Boven vlnr. Willie Berse, Paul Jansen, Herman Eijkelkamp,
Henk Lentelink, Jan Horst, Paul Benning, onbekend, Casper Kamp. Onder vlnr.
Gerrit Ham, Tromp Gerssen, onbekend, Henk Ewalt, Albert Veld.*

IJC kampioen seizoen 1981-1982. Boven vlnr. Henk Zegeling (trainer), Hans Jans (grensrechter), Henk Bruggeman, Eef Lemmens, Willem Schutte, Henk Land, Anne van Dijk, Frans Kwakman, Ton Korenromp, Casper Kamp (leider). Onder vlnr. Hans Gerritsen, Hylco Tadema, John Rietman, Ben Benes, Dick Huis-kamp, Guus Hultink, Jacques Hutten.

IJsselmij kampioen seizoen 1988-1989. Boven vlnr.: Wannie Sterken, Han Brinker, Pedro Brinker, Frans Kwakman, Alex Steenman, Casper Kamp jr., Rudi Horst, Ben Benes, Johan Nederlof, Willem Schutte, Hans Gerritsen. Onder vlnr. Bert Edelenbos, Jan van Dijk, René Heldoorn, Hans Ter Woord, Rudy Spanhak, Han Hakkenberg, John Schunselaar, Gertie Smits. Trainer Joop Bredewold ontbreekt op de foto.

De succesvolle inbreng is van korte duur. Van de zes dissidenten blijft na drie jaar alleen Willem Schutte bij IJC hangen. Hij glimlacht als hij terugdenkt aan de toch wat geruchtmakende ‘transfers’ destijds. ‘Ik was er bij SV Zwolle eigenlijk een beetje klaar mee en had na een kort bezoek op de zaterdagmiddag bij IJC al de keus gemaakt. Dit was een club naar mijn hart. In mijn kielzog vertrokken er meer.’ De verdediger kent mooie jaren als voetballer. Na een aanslag in Rouveen op zijn linker kniegewricht is het plotsklaps einde oefening voor Schutte, die daarna een imponerende carrière als manusje van alles opbouwt. Leider, penningmeester, lootjesverkoper, kantinebeheerder en ook organisator van allerlei nevenactiviteiten. Paaseieren zoeken, sjoelen, klaverjassen, viswedstrijden, en niet te vergeten de onvergetelijke ‘werkbezoeken’ aan de Grolsch Bierbrouwerij, geïnitieerd door voormalig doelman, grensrechter en Grolsch werknemer Herman van Lochem.

De komst van spelers van buitenaf neemt steeds meer een vlucht. Ook noodzakelijk want het contingent voetballende echte IJC'ers wordt steeds kleiner. Zo komen, eveneens van SV Zwolle, de broers Nico en Leo Bouwmeester en Pedro en Han Brinker de gelederen versterken. De laatste ontpopt zich als clubtopscorer aller tijden. De goaltjesdief produceert 27 treffers in het seizoen 1988-1989, genoeg om eindelijk weer eens een titel te vieren, uitgerekend in het jaar dat het bedrijf en dus ook de voetbalclub verder gaat onder de naam IJsselmij. Het is sowieso een opmerkelijke voetbaljaargang, want voor het eerst in de clubhistorie gaat ook het tweede met de eer strijken. De kampioenen worden na de 1-4 winst bij SVI op professionele wijze gehuldigd, gestoken in inderhaast aangeschafte witte badjassen. Willem Schutte trekt in dat kampioensjaar samen met Wannie Sterken en de alomtwaardeerde clubman en oud Be Quick '28 doelman Joop Bredewold bij het eerste de kar. ‘Hartstikke mooi die titel maar zelf voetballen heb ik toch wel ontzettend gemist.’ Gemengde gevoelens dus bij Schutte die langzaam een duiventil ziet ontstaan. ‘Er kwamen steeds meer “lopers”. In mijn tijd hadden we met onder meer Anne van Dijk, Bert Edelenbos en Hylco Tadema toch altijd prima eigen jon-

IJsselmij 2 kampioen seizoen 1988-1989. Boven vlnr. Jurry Kamp, Albert Veld, Hans Haverkamp, Theo Land, Jos Hilbers, Arjan Hakkenberg, Albert Bril, Robby Vogelzang, Jan Kamerman, Koos Kölker, Hans Schuurman, Bert Edelenbos, Piet Zegeling (elftalleider) en Willem Zegeling. Onder, vlnr. Harry Schakelaar, Jack Horst, Hilko Prak, mascotte Nancy Kölker, Gertie Smits en Joop Zegeling.

gens. Maar het verwaterde allemaal in de loop der jaren. De oude hap dunde steeds meer uit.’

Toekomst

Op 2 maart 1991 wordt Han Brinker in het zonnetje gezet als hij zijn honderdste treffer voor de club aantekent. In het clubblad wordt uitgebreid stilgestaan bij deze imposante mijlpaal. Saillant detail is dat Brinker de ere-trefscore uit een assist van Frans Kwakman, uitgerekend de IJC'er die ook bestuurlijk een mooie staat van dienst opbouwt en de club met onder meer Joop Bredewold als secretaris door zware tijden loodst. Kwakman, als ras IJC'er misschien wel ‘de laatste der Mohikanen’, zag na het opheffen van de KNVB-afdeling Zwolle in 1996 IJsselmij van de vijfde naar de vierde klasse van de grote KNVB promoveren onder de trainers Han Brinker en René Heldoorn. Daarvoor is er in 1993 eerst nog de derde naamsverandering. Na de fusie tussen IJsselmij en EGD (Elektriciteitsbedrijf voor Groningen en Drenthe) gaat men verder onder de naam Edon. De vierde klasse is een vaste pleisterplaats maar door een gebrek aan een representatief elftal moet Edon de standaardklasse vaarwel zeggen en komt het in de recreatiecompetitie terecht. In 2000 fungeert het sportcomplex nog wel als podium bij een oefenwedstrijd in de voorbereiding tussen Ber-

1991. Clubtopscorer Han Brinker wordt in het zonnetje gezet in het clubblad. De honderd doelpunten zijn binnen.

Edon seizoen 2009-2010. Boven vlnr. Berry Eilander (grensrechter), Hans Riemer, Jurre Zomer, Robin Heldoorn, Otto Kleingeld, Bram Alkema, Marco Onderberg, Dennis Low (trainer). Onder, vlnr.: Feiko Smith, Henk Mulder, Stefan Kroes, Arnold Bouman, Martijn Kist, Kai Smits, Olaf Janson, Marnix Hagg, Evert Smit.

Het clubhuis van Edon in 2017. (Foto Harry Bouwhuis)

kum en Vitesse waar Ronald Koeman zijn debuut als hoofdtrainer maakt. Zijn opmerking ‘Op dit knollenveld gaan we toch niet voetballen?’ is een dolksteek in de rug van de vrijwilligers die de grasmat zo goed mogelijk hadden geprepareerd. Kwakman wordt daarna elftalleider. De oude IJC kern mist de uitstraling van een standaardklasse. Gelukkig keert Edon daarin in 2007 terug. ‘Maar

het was geen onverdeeld genoeg’, stelt Kwakman mismoedig die desondanks een derde termijn als voorzitter in gaat en Gertie Smits, aan wie Edon veel te danken heeft, opvolgt. ‘We moesten alles doen met een paar man. Vlaggen, grasmaaien, kantinebeheer, noem maar op.’

De laatste opleving is er in 2011. Via de nieuwe trainer Maikel Hondebrink komt er weer eens vers bloed, waaronder Tim Benes, Maikel Kroes, Melvin Hofman en William van Oene. Het is de opmaat naar qua successen misschien wel de beste periode uit de geschiedenis van de bescheiden voetbalvereniging. De derde klasse wordt bereikt. Een jaar later valt het doek. Kwakman: ‘De bezieling ontbrak. Aan trainer Jeroen de Vries lag het niet, de spelers wilden ineens wat anders. Net voor de deadline op 15 juni vorig jaar stapte bijna de complete selectie op. Voor mij het absolute dieptepunt in al die jaren.’ Edon is terug bij de rafelranden van het amateurvoetbal. Wat resteert is een balletje trappen op recreatief niveau.

Schutte: ‘Het clubhuis was het afgelopen seizoen vaker gesloten dan geopend, dan weet je

genoeg. En de omzet kwam op trainingsavonden vaak niet boven de vijf euro uit.' Een trieste constatering. Naast het sportieve verval sluit eigenaar Enexis in november ook nog eens het water af. De tijd van de goedertierenheid van het moederbedrijf is definitief voorbij. Om toch nog een fatsoenlijk biertje te serveren neemt Schutte flessen water mee van huis om nog in ieder geval de glazen te spoelen. Edon lijkt op sterven na dood, maar met twee recreatieteams en één damesteam wordt uitgerekend in het jubileumjaar de dreigende en definitieve vergetelheid voorkomen. Een nieuw begin of uitstel van executie? Frans Kwakman heeft zijn twijfels. 'Fijn dat er weer mensen instappen maar ik moet het nog zien. Ik vind het wel heel goed dat er werk van dit jubileum wordt gemaakt.' Albert Veld is evenmin onverdeeld positief over de toekomst. 'De tijd lijkt niet meer ver weg dat Enexis de stekker er helemaal uittrekt en het complex opeist. Dat zal de doodsteek zijn, vrees ik. Verhuizen is geen optie. Dit sportpark is de ziel van de club.'

Intussen is Edon weer voorzien van een wateraansluiting, het idyllische complex kende een opknapbeurt en er is een nieuw bestuur. Enexis laat de toekomst afhangen van geïnteresseerde partijen en een eventuele verandering van het bestemmingsplan. Maar iedereen met een IJC hart hoopt stiekem dat het mooie stukje groen aan de Goertjesweg /Weteringkade met zoveel historie en herinneringen nooit ten prooi zal vallen aan projectontwikkelaars.

* Alle afbeeldingen waar geen bronvermelding bij staat komen uit het clubarchief van Edon.

De kleedkamers van Edon in 2017. (Foto Harry Bouwhuis)

Geraadpleegde bronnen

Clubarchief en clubbladen Edon

De Staantribune

Jubileumboek IJC en TCS

Met dank aan:

Paul Benning, Han Brinker, Frans Kwakman, Willem Schutte, Rudy Spanhak, Albert Veld en Joop Zegeling jr.

Boven en onder: het nostalgisch ogende complex van Edon, gelegen aan het Almelose Kanaal, oktober 2017. (Foto's Annèt Bootsma)

Willem Elberts, een wandelaar door de Zwolse geschiedenis

Jan van de Wetering

In het doolhof van straten in Assendorp ligt de Elbertsstraat, ingeklemd tussen de Tuinstraat en de Zuiderkerkstraat. De bescheiden straat werd in 1930 aangelegd op de plaats van een vroegere groenteveiling. De straatnaam is een eerbetoon van burgemeester en wethouders van Zwolle aan W.A. Elberts, 'den vroeger algemeen gerespecteerden paedagoog', aldus de Zwolse Courant.¹ Dat 'vroeger' geeft te denken. Zijn naamsbekendheid is bijna negentig jaar later helemaal vervlogen. Helemaal? Nee, niet bij de liefhebbers van de geschiedenis van Zwolle. Zij raadplegen met veel plezier en vaak met resultaat, zijn boek Historische wandelingen in en om Zwolle, dat eind negentiende eeuw in wekelijkse afleveringen verscheen in de Zwolse Courant.

'Wat al drukte, wat al beweging in dit centrum, maar ook wat al herinneringen aan vervlogen dagen'. De Grote Markt eind negentiende eeuw. (Foto Deutmann, collectie HCO)

Bij het ontbreken van een portret – wie er een heeft mag het zeggen – kunnen we hem toch een beetje voor ons zien als we hem aantreffen op een plek waar hij zich kennelijk op zijn gemak voelde. De tijd: de jaren tachtig van de negentiende eeuw; de plaats: de Grote Markt.

'We staan vlak voor den ingang van de sociëteit, de Harmonie, en verzoeken u een oogenblik binnen te gaan en plaats te nemen op het bordes, dat ons een heerlijk uitzicht geeft over de Groote Markt en omliggende straten. (...) Een aange-naam plekje dat bordes van de Harmonie! De Groote Markt met haar omgeving is stellig een der schoonste punten in Zwolle (...) Wat al drukte, wat al beweging in dit centrum, maar ook wat al herinneringen aan vervlogen dagen.'²

Het enthousiasme van Elberts is voelbaar. Hij was inmiddels een echte Zwollenaar geworden; iemand die meetelde in de wereld van de (kleine) notabelen, zoals blijkt uit zijn lidmaatschap van Sociëteit de Harmonie.³ Maar zijn liefde voor zijn woonplaats beperkte zich niet tot het verenigingsleven. Hij had zich een verbluffend grote kennis van de Zwolse geschiedenis eigen gemaakt en vond het belangrijk die met anderen te delen. Wie was deze man?

Een onderwijzer die vertellen kan⁴

Willem Antonie Elberts werd geboren op 5 september 1820 te Deventer, als zoon van een godsdienstleraar. Zijn moeder overleed toen hij vier jaar oud was; een jaar later hertrouwde zijn vader. Zijn stiefmoeder was net als zijn vader degelijk en streng godsdienstig. Willem groeide op in een tijd dat het moderne onderwijs in Nederland nog in de kinderschoenen stond. Hij zat op een lagere school met twee meesters en 150 kinderen, verdeeld over slechts twee schoollokalen – in die tijd niet ongewoon. Al vroeg had hij belangstelling voor geschiedenis, gestimuleerd door een meester die iedere vrijdagmorgen uit de vaderlandse geschiedenis vertelde: 'We hingen aan zijn lippen, want hij vertelde heel goed. En een onderwijzer die vertellen kan, is meester van het ontvankelijk gemoed der klei-

nen, en kan zaden strooien, die voor tijd en eeuwigheid vruchten dragen.'

Gezien het milieu waarin Willem was opgegroeid, lag een degelijke opleiding voor de hand. Op zijn elfde jaar ging hij naar de Franse school in Deventer, vergelijkbaar met het tegenwoordige havo/vwo. Hij zag af van een wetenschappelijke studie, werd 'kwekeling' in Zwolle en haalde daar zijn akte voor 'hulponderwijzer van den 3den rang' en de akte voor het Frans, Hoogduits en Engels. Hij ging direct daarna als onderwijzer aan het werk voor een traktement van honderd gulden per jaar. Dat was een armzalig bedrag, maar hij verdiende het nodige bij met het geven van privélessen. In 1842, hij was toen pas 22 jaar, slaagde hij voor de hoofdakke voor onderwijzers. Een jaar later vertrok Elberts uit Zwolle naar Leiden, om dienst te nemen als secondant aan het 'Paedagogium' van dr. Van Gelder. Dat was een harde leer-school, zoals hij zich jaren later nog herinnerde:

"Hoor eens ventje [sprak zijn leermeester], je hebt je hier verhuurd voor Fransch, Geschiedenis en Nederlandsch, maar je weet noch van het een noch van het ander geen bl..." En toen ik in mijn wiek geschoten op spijtigen toon antwoordde: "Dan zal ik mijn matten maar oprollen", klonk het me tegen: "Nu, nog mooier ... wel ja, ik zou boos worden! Neen, vent, aanleg schuilt er in je, maar je moet met je ziel aan 't werk, en ik zal je leren werken." De pil was hard en niet verguld, maar tot op den huidigen dag ben ik hem dankbaar voor die les.'

Willem Elberts wist zich te handhaven. Acht jaar later stichtte hij in Leiden 'eene inrichting van onderwijs en opvoeding'. Die combinatie was in die tijd nog zeer gebruikelijk op kostscholen voor kinderen uit beter gesitueerde kringen. Met alle gevolgen van dien. Veel leerkrachten waren door het ontbreken van een gedegen opleiding niet of nauwelijks voor hun taak berekend, zoals we dat – geparodieerd – kennen uit de boeken van Charles Dickens. Maar Elberts was uit beter hout gesneden. Hij raakte gegrepen door het onderwijs en verdiepte en verbreedde zijn kennis. Dat betaalde zich uit. Hij schreef in hoog tempo leerboeken voor het middelbaar en hoger onderwijs, waarover verderop meer.

Tussen traditie en hervorming

Elberts stond mede door zijn publicaties goed bekend in onderwijskringen. Met de aanbevelingen van professoren van de Leidse Universiteit op zak, solliciteerde hij in 1857 met succes naar de functie van hoofdonderwijzer aan het Stedelijk Instituut in Zwolle aan de Bloemendalstraat. Dat was een door de gemeente gesubsidieerde dag- en kostschool voor jongens. Wel moest hij de leslokalen delen met 'de jonge juffrouwenschool'. Die meisjesschool had zijn ingang aan de Bloemen-

De Kromme Jak, anno 2017. (Foto auteur)

Bloemendalstraat 12, anno 2017. (Foto auteur)

Het Huis met de Hoofden, anno 2017. (Foto auteur)

dalstraat (ter hoogte van het tegenwoordige huis nr. 7), terwijl de ingang van de jongensschool van Elberts aan de Kromme Jak was.⁵

Om het mogelijk te maken schooljongens in de kost te nemen, kreeg Elberts van de gemeente Zwolle een woonhuis ter beschikking in de Bloemendalstraat en wel het huis waar de befaamde edelman en patriot Joan Derk van der Capellen tot den Poll (1741-1784) had gewoond (tegenwoordig huisnummer 12). Dat pand grensde aan de achterkant aan het tegenwoordige Huis met de Hoofden (nu Goudsteeg 17). Ook dat pand mocht Elberts van de gemeente gebruiken. We mogen daarom veronderstellen dat Elberts met zijn gezin in het

pand aan de Bloemendalstraat woonde en dat hij zijn kostschoolleerlingen onderbracht in het ruimere Huis met de Hoofden. Ook waren daar kamers voor onderwijzers die niet over een eigen woning beschikten. Het Huis met de Hoofden is een van de schaarse overblijfselen in Zwolle uit de tijd van de Hanze.⁶

Het Zwolse ‘Stedelijk Instituut voor Onderwijs en Opvoeding’, zoals het voluit heette, was in 1830 opgericht en bestemd voor jongens uit de hogere kringen. Er kwamen leerlingen uit het hele land. Tot 1851 was L.C. Cnopius (1793-1851) er hoofdonderwijzer. Cnopius en zijn opvolger Elberts gaven er les aan ongeveer zeventig tot tachtig leerlingen, waarvan een kwart in de kost was. Onderwijsinspecteurs gaven de school goede beoordelingen.⁷

Uit advertenties waarin Elberts zijn school aanpreekt, blijkt duidelijk dat ‘het Instituut’ sterk beroepsgericht was: ‘Het onderwijs heeft ten doel om Jongelieden voor de Militaire Akademie, het Instituut van de Marine, de Akademie te Delft (technisch onderwijs), of iedere andere betrekking in de Maatschappij, tot welke eene meer beschaafde opvoeding vereischt wordt op te leiden.’⁸ Het schoolgeld bedroeg vijftig gulden per jaar. Voor iedere vreemde taal moest zestien gulden extra worden betaald, evenals voor wiskunde op de avondschoon.⁹

Toen Elberts in 1857 naar Zwolle kwam, maakte het onderwijs in Nederland grote veranderingen door, met name door toedoen van de nieuwe op Franse leest gestoelde wetgeving. Het was een overgangperiode van eeuwenoud, bijna regelloos onderwijs naar een tijd van door de staat gestuurd en van regels voorzien modern onderwijs. En ook de verandering van een tijd waarin middelbaar en hoger onderwijs elitair was – want voor arbeiders, boeren en eenvoudige middenstanders onbetaalbaar – naar een tijd waarin dat onderwijs voor steeds grotere bevolkingsgroepen toegankelijk werd. In zekere zin behoorde Elberts tot beide werelden. Hij was opgegroeid in de oude tijd met zijn Franse en Latijnse scholen, elitaire instituten en kostscholen. Tegelijkertijd behoorde hij tot de onderwijspioniers die ervoor zorgden

Huwelijk en privéleven

De carrière van Willem Elberts mocht dan voorspoedig verlopen, zijn privéleven werd in deze periode gekenmerkt door verdrietige momenten. In Leiden was hij in het huwelijk getreden met Elisabeth Johanna van Egmond. Het echtpaar kreeg zeven kinderen (twee in Leiden en vijf in Zwolle), waarvan er vijf binnen een jaar of op heel jonge leeftijd overleden. Met zo’n twintig kostschoolkinderen over de vloer en een echtgenoot die zijn handen vol had aan het geven van onderwijs, zal het verblijf in de Bloemendalstraat en het Huis met de Hoofden niet eenvoudig voor Elisabeth zijn geweest.

De Rijks HBS aan de Bagijnensingel. (Collectie HCO)

dat er goede leraren, leerboeken, leermethoden en examenregelingen kwamen. In die zin was hij dus juist een exponent van de moderne tijd.

De spanning tussen oude tijd en nieuwe tijd zou Elberts sneller dan hij had gewild aan den lijve ondervinden. In hetzelfde jaar dat hij als hoofdonderwijzer van het Zwolse 'Instituut' van start ging, werden in Nederland de mulo-scholen geïntroduceerd. Dat was geen bedreiging voor hem, want zijn leerlingen kwamen uit een hogere maatschappelijke laag. Maar zijn wereld leek even in te storten toen in 1863 de Hogere Burgerscholen (Rijks HBS) werden ingevoerd bij de Wet op het Middelbaar Onderwijs van (oud-Zwollenaar) Thorbecke. Politiek Zwolle ging zich buigen over de vraag: willen wij ook een Rijks HBS in Zwolle of kunnen we nog volstaan met het Stedelijk Instituut van Willem Elberts?

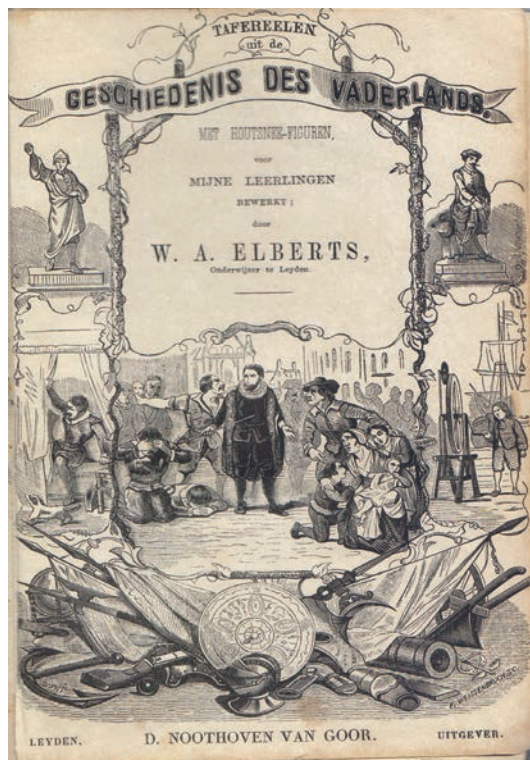
Het hield de gemoederen in Zwolle hevig bezig. Uiteindelijk tekenden 140 'invloedrijke en aanzienlijke burgers' een rekest aan de regering om ook hier een vijfjarige 'Hoogere Burgerschool' te vestigen. Thorbecke betuigde zijn instemming

met het verzoek van zijn vroegere stadsgenoten: 'Niets konde mij aangenamer zijn: de geest in mijne geboortestad wordt wakker.'¹⁰ De gemeente stelde een commissie in die het initiatief verder moest onderzoeken. Die stelde de gemeenteraad voor akkoord te gaan, onder de nadrukkelijke voorwaarde dat het Gemeentelijk Instituut van Elberts dan gesloten moest worden, want in Zwolle was geen plaats voor twee scholen voor het middelbaar onderwijs.

Een pijnlijke keuze

Eén commissielid stribbelde hevig tegen: de in hoog aanzien staande baron Sloet tot Oldhuis.¹¹ De school van Elberts moest open blijven en de vestiging van een Hogere Burgerschool was niet nodig, vond hij. Hij voerde maar liefst tien uitvoerig toegelichte argumenten aan, die er kort samengevat op neerkwamen: je weet wat je hebt, maar niet wat je krijgt.' Hij prees in zijn betoog Willem Elberts de hemel in, wiens grote staat van dienst overigens door niemand van zijn opposenten werd ontkend.

De eerste druk van de 'Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands'. (Collectie auteur)

Opmerkelijk zijn de opmerkingen van Sloet tot Oldhuis over de inhoudelijke verschillen tussen het Stedelijk Instituut van Elberts en de beoogde Rijks HBS. In tegenstelling tot de school van Elberts had de toekomstige Rijks HBS geen enkele beroepsopleiding op het programma staan. Het onderwijs zou – zo was de opzet volgens Sloet – uitzonderlijk versplinterd zijn. Naast schoonschrijven, hand- en rechtlijnig tekenen en gymnastiek waren er ook nog eens 23 'meest uiteenlopende vakken van menselijke kennis (...), dat elk jong verstand, hoe helder van nature gevormd, daaronder moet verstikken'.¹²

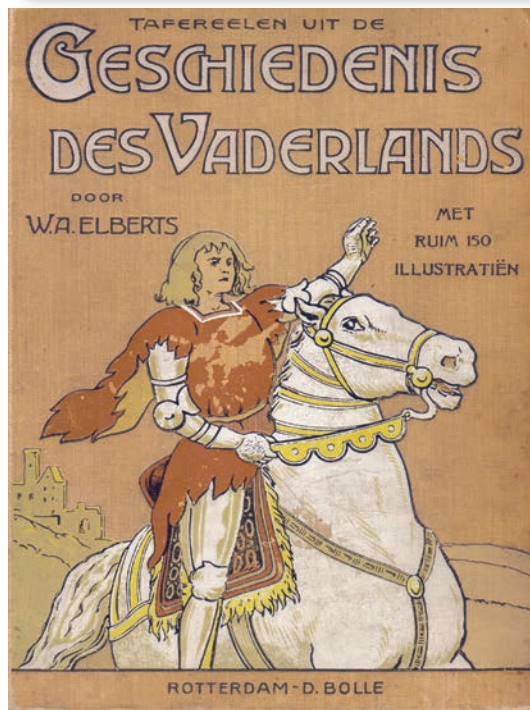
Het mocht niet baten: de gemeenteraad ging akkoord met de vestiging van de Rijks HBS op de Bagijnweide (tegenwoordig Bagijnesingel). De gemeente sloot in de zomer van 1867 voorgoed het Stedelijk Instituut voor onderwijs en opvoeding en ontsloeg Elberts, samen met drie andere onderwijzers. Maar meteen kreeg hij, samen met enkele oud-medewerkers, een aanstelling als 'leeraar' op de nieuwe school. Dr. W.J.A. de Witt Huberts werd de nieuwe directeur – die was academisch geschoold, Elberts niet. Elberts schikte zich, maar niet van harte. In zijn *Historische Wandelingen* schreef hij later: 'De Hoogere Burgerschool doodde in 1867 het instituut'.¹³

Daarmee kwam in Zwolle een einde aan de oude onderwijsvormen. Wel hield Elberts nog een tijdje leerlingen in de kost, maar in 1873 moest hij de Bloemendalstraat (en het Huis met de Hoofden) verlaten. Hij betrok een pas gebouwd groot herenhuis aan de Badhuiswal (tegenwoordig nr. 8); in 1891 verhuisde hij met zijn echtgenote naar de Thorbeckegracht (nr. 17) en omstreeks 1896 naar de Diezerstraat (nr. 100). Hij bleef tot zijn 74ste levensjaar werken als leraar op de Rijks HBS, de laatste jaren als plaatsvervangend directeur.

Liefde voor den geboorteground

Elberts had al vroeg een bijzondere belangstelling voor geschiedenis. In zijn Leidse periode publiceerde hij het ene geschiedkundige werk na het andere. Dat begon met *De beknopte plaatselijke geschiedkundige beschrijving van Deventer* (1846), zijn geboorteplaats. In de jaren daarna combineerde hij drie van zijn talenten: zijn geschied-

Latere druk van de 'Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands'. (Collectie auteur)

kundige kennis, zijn onderwijservaring én zijn vermogen om moeilijke materie toegankelijk uit te leggen en op te schrijven. Zijn tweede boekje was *Géographie de Royaume de Hollande, à l'usage des Instituts* (in het Nederlands en in het Frans). Dat verscheen in 1847; Elberts was nog maar 25 jaar oud. Nog datzelfde jaar volgde zijn *Chronologische Handleiding tot de beoefening der Nederlandsche letterkunde en Geschiedenis des Vaderlands, voor Gymnasiën en Instituten*. Ook voor het onderwijs bestemd was zijn *Leerboek Algemene Geschiedenis* (1852). Zijn uitgever prees het aan: 'Den stijl is vloeiend en de voordragt bondig. Het verdient inzonderheid aanbeveling om het gelukkig vereenigen van twee uitersten: beknoptheid en volledigheid.'¹⁴ In 1855 verscheen *Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands*. Het boek kreeg landelijke bekendheid en zou met aanpassingen tot na zijn overlijden in 1903 herdrukt worden. Het werd gebruikt in het lager en middelbaar onderwijs, maar werd door de verhalende manier van schrijven ook gelezen door volwassenen met belangstelling voor geschiedenis.

Al snel na zijn aanstelling als hoofdonderwijzer in Zwolle ging Elberts als een razende weer aan het schrijven. In 1858 verscheen *Willem de Zwijger en het verbond der edelen*, in 1861 *Leven van Willem den Eersten, Prins van Oranje*, in datzelfde jaar *Merkwaardige gebeurtenissen uit onze geschiedenis*, en in 1864 *Jan de Witt en zijn tijd*. Ook deze boeken werden vele malen herdrukt. Zijn naam als schrijver van vlot te lezen boeken over de geschiedenis was gevestigd.

De neogothische Statenzaal in de Diezerstraat. (Foto auteur)

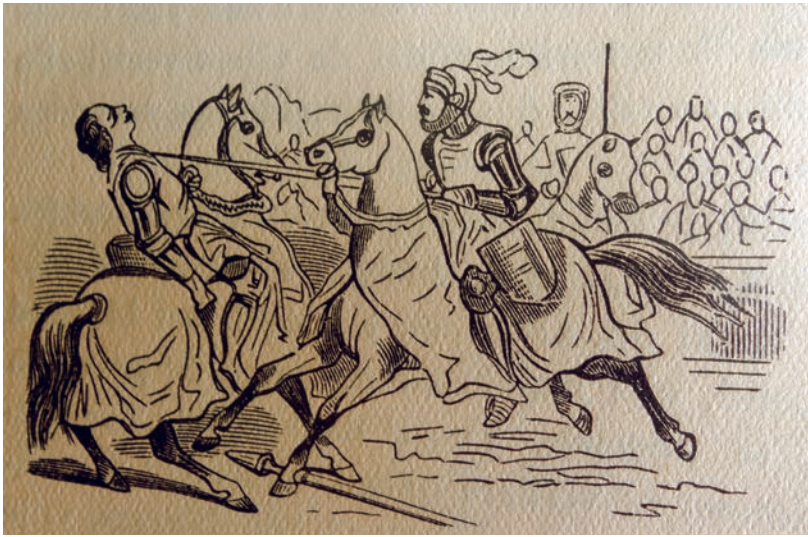
De geschiedenisboeken van Elberts zijn kenmerkend voor de toenmalige tijdgeest. In de negentiende eeuw – vooral na de Franse tijd – namen onder invloed van de Romantiek nationalistische gevoelens een hoge vlucht. Het verleden van het eigen land werd op alle mogelijke manieren verheerlijkt. De belangstelling voor de Middeleeuwen was groter dan ooit (de voorkeur van de katholieken), terwijl ook de Gouden Eeuw (de voorkeur van de protestanten) de Nederlanders tot voorbeeld werd gesteld. Niet zonder reden noemde Busken Huet zijn hoofdwerk *Het land van Rembrand* (zonder t). De hang naar het verleden drong ook door tot de architectuur: er werd historiserend gebouwd. Mooi voorbeeld in Zwolle is bijvoorbeeld de neogotische Statenzaal (1898), waar ook in de zaal zelf talloze verwijzingen naar de (Overijsselse) Middeleeuwen te zien zijn.

Terwijl juist in de negentiende eeuw de moderne geschiedschrijving zijn intrede deed (in Nederland onder meer Robert Fruin) – meer gebaseerd op feiten, minder op interpretaties – ontbreekt in de boeken van Elberts de kritische afstand tot zijn onderwerp. De heldendaden van beroemde Nederlanders worden breed uitgemeten; de nadruk ligt op oorlog, strijd en overwinningen. De geschiedenis van ons land voltrekt zich in

Een van de verwijzingen naar de Overijsselse Middeleeuwen in de Statenzaal. (Foto auteur)

Links: Advertentie voor een van de vele leerboeken die Elberts schreef in het Algemeen Handelsblad van 16 augustus 1865. (Delpher)

Prachtige, heroïsche en de verbeelding prikkelende afbeeldingen uit de boeken van Elberts: graaf Floris IV bij een riddertoernooi - Jan van Schaffelaar die op het punt staat te gaan springen van de toren - Willem van Oranje in overleg met de edelen - de jonge Michiel de Ruyter op de toren in Vlissingen - en op pagina 155 de geuzen die Leiden binnenvaren - het sterfbed van Jacob van Heemskerck in 1607 bij Gibraltar - de vlucht van stadhouder Willem V in 1795 vanaf het Scheveningse strand naar Engeland. (Uit: Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands')

zijn boeken grotendeels in de westelijke provincies. Daar woonden, was de heersende gedachte, de mensen die Nederland groot en rijk hadden gemaakt. Ook typerend voor zijn tijd is de vriendelijke, soms wat belerende toon waarop Elberts de lezers in zijn boeken toespreekt. In zekere zin zijn het opvoedkundige werken, waarin zich de vroegere kostschoolonderwijzer verradt.

Elberts brengt het doel van zijn boeken in het 'Voorbericht' bij de eerste druk helder onder woorden:

'Ik bied hier mijnen jeugdigen landgenooten tafereelen uit onze zoo rijke geschiedenis aan, zoo als ik die aan mijne leerlingen in de school gewoon ben te verhalen. Mijn doel daarmede is bij de jeugd de ons ingeplante liefde voor den geboortegrond aan te wakkeren en te versterken, en haar te toonen hoe eendracht, zelfs een kleinen Staat, rijk en machtig maakt tegen overmoedige vijanden: tweedracht en verdeeldheid hem verzwakt en te gronde richt, dewijl Gods zegen slechts daár kan rusten waar liefde en eendracht zamen wonen. (...). 'Die vaderlandsliefde, dat nationale gevoel – wie zou het betwijfelen? – is een waarborg voor ons nationaal bestaan. Geen middel werkt zoo krachtig om ze op te wekken dan juist eene heldere en onverminkte voorstelling van de daden onzer voorvaders, en elke steen dus, aangedragen om het gebouw onzer nationaliteit te versterken of te schragen, zal gewis met welwillendheid ontvangen worden.'¹⁵

Van romantisering tot citybranding

Wat begon in de negentiende eeuw – de verheerlijking van het nationaal verleden – is in de jaren daarna nooit helemaal verdwenen. Veelzeggend is de keuze van de straatnamen van de Zwolse ‘Zeeheldenbuurt’ (de naam zegt het al), aangelegd in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. Het romantisering van de Nederlandse geschiedenis beleeft in onze eigen tijd een ware revival, gezien de populariteit van gekostumeerde stadsgidsen, middeleeuwse festivals en Hanzedagen. Meer serieus, maar eveneens terugkerend naar een ver verleden, is de recente ‘citybranding’ van de gemeente aan de hand van drie cultuurhistorische ‘verhaallijnen’: de Moderne Devotie, de Hanze en democratie (patriotten, Thorbecke en SDAP).

Wandelen door de geschiedenis van Zwolle

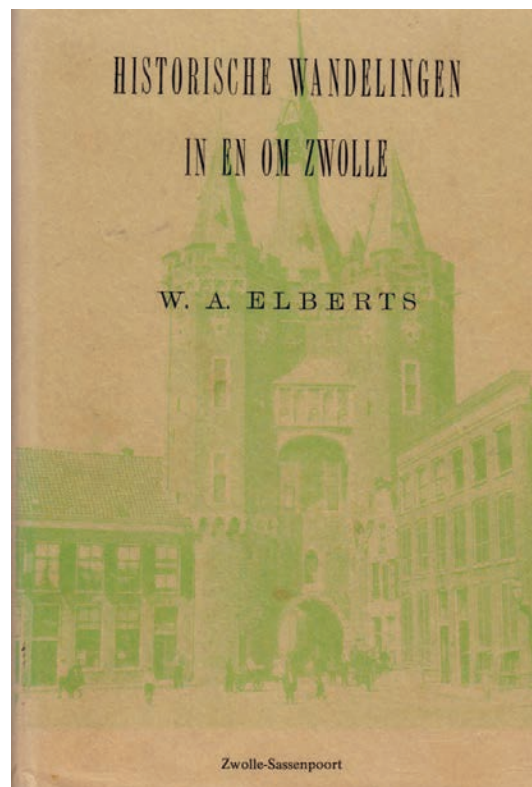
In de jaren tachtig van de negentiende eeuw begon Willem Elberts met grote regelmaat stukjes te schrijven in de *Zwolse Courant* over de geschiedenis van de stad, onder de titel *Historische wandelingen in en om Zwolle*. In 1890 werden zijn bijdragen gebundeld in een boek met de gelijknamige titel. De titel dekt de lading: het is geen samenhangende geschiedenis van Zwolle, maar een verslag van zijn geschiedkundige kennis over alles wat hij maar dwalend door de Zwolse straten tegenkomt aan huizen, gebouwen, poorten, bruggen, waterwegen, instellingen, bedrijven, en niet te vergeten de Zwollenaren die daarbij een rol speelden. Zijn bijna driehonderd pagina's tellende boek is een prestatie van formaat, alleen al omdat het werd geschreven in een tijd waarin de laatste 'alles' omvattende geschiedenis van Zwolle dateerde uit 1767-1773. (B.J. van Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*). Elberts heeft zijn kennis grotendeels zelf moeten verzamelen in het stadsarchief en ongetwijfeld ook door gesprekken met Zwollenaren die zijn passie voor geschiedenis deelden.

Het boek was bijna vergeten tot het in 1973 werd herdrukt ter gelegenheid van de heropening na een verbouwing van boekhandel Waanders aan de Grote Markt. De nieuwe uitgave van de *Historische wandelingen* werd zo'n succes, dat het wat later mede de impuls was voor de uitgave van de populaire reeks *Ach lieve tijd* over de geschiedenis van Zwolle.

De stofomslag van de herdruk uit 1973 van de 'Historische wandelingen in en om Zwolle'. (Collectie auteur)

De titel en de aanpak van het boek zijn – hoe kan het anders – weer typisch negentiende-eeuws. In het midden van die eeuw begonnen steden als Zwolle ruimte te maken voor wandelaars. In Zwolle gebeurde dat onder andere door het aanleggen van 'wandelingen' over de in rap tempo gesloopte verdedigingswerken van de stad, de bastions. Mensen die over voldoende tijd beschikten – dat waren merendeels de beter gesitueerden – trokken erop uit en sommigen van hen legden uitvoerig vast wat ze op hun wandelingen zagen. Bekend zijn bijvoorbeeld de reisverslagen van Jacob van Lennep en de 'wandelende dominee' Craandijk. Al even negentiende-eeuws is de drang van Elberts naar volledigheid. Daar doen wij nu ons voordeel mee, want een historisch detail uit het verleden kan soms onvermoede vergezichten opleveren.

Tegenwoordig, bijna honderddertig jaar na het verschijnen van zijn *Historische wandelingen*, is het voor geïnteresseerden in de Zwolse

DE PROTEET.

Aan de Groote Markt, in het Huis naast de Societeit de Harmonie.
Bestaande uit een fraai en uitgezocht assortiment **Heeren- en Burger Kledingstukken**, waarvan de Prijs-Couranten aldaar **GRATIS** te bekomen zijn.
Het **MAGAZIJN** is geopend elken dag des morgens van 8 tot 's avonds 6 uur.
NB. De uitnaking is slechts voor een korten tijd; een ieder haaste zich. **B. J. SIMONS, van 'sGravenhage.**

GOEDKOOPE
SCHOOLKAARTEN
van Nederland, Europa, het Oostelijk en het Westelijk Halfrond,
Bewerkt door **LASTDRAGER,**
ONDER TOEZIGT VAN
W. A. ELBERTS.

HET STEL COMPLEET f 17.
AFZONDERLIJKE KAARTEN f 5.
Alles behoorlijk op katoen geplakt en van rollen voorzien.
Bij de zamenstelling dezer Kaarten heeft men ter bevordering der duidelijkheid, veel wat voor het onderwijs niet noodzakelijk geacht konde worden, weggelaten. Om hieria niet willekeurig te werk te gaan, is het den Uitgevers doelmatig voorgekomen, het Leerboek der Aardrijkskunde van Dr. A. A. VAN HEUSDEN, ten dienste van hen, die zich tot de lessen bij de Koninklijke Academie voor de Zee- en Landmagt wenschen voor te bereiden, tot leiddraad te nemen. Alle namen, in dit Handboek vermeld, worden op de Kaarten gevonden.

ZWOLLE. **De Erven J. J. Tijl.**

1204, 204, 1205 u
verig per 2100 kil-
hooger verkocht: 9.
dag e. k. in verhu
Koolzaad 1 p. vl. hoc
vl. Lijnzaad in ee
f 300; 107 u. Ege
prijs houdend; op 6.
Lijnzaad dadelijk en
19. Dec. f 301, 30;
f 39. Raapkokken p
f 12 a 15. Ausjovia
Schiedam. 9 N
proef f 20 75. Sp
Zwolle, 9 Nov.
a 00.00; stuwarije n
id. jarige f 7.75. 15
Groene Erwten niet
f 0.00 a 0.00. Paarde
peten f 1 80 a f 3.75
a f 24.50.
Deventer, 9 N
a f 6 90. Boekwei
f 3.75 a f 4.50. Be
rieure f 21.50. 2de
* Ommen, 8 N
f 0.80 a f 0.90. R
Aardappelen f 2.40.
* Rijsen, 8 N
f 19.00 a f 20.00.
Boekweit f 7.25 a f
Almelo, 8 Nov
Boter per N. u. f 0
- AGIO op het

TE ZWOLLE

Elberts hield zich ook bezig met aardrijkskunde, hier een advertentie voor schoolkaarten in de Zwolse Courant (POZC) van 12 november 1860. (Delpher)

geschiedenis nog steeds raadzaam om eerst even te checken wat Elberts over een bepaalde Zwolse plek te zeggen heeft. Een uitgebreid alfabetisch register met persoons- en straatnamen maakt dat goed te doen. Zijn boek is al vele jaren uitverkocht maar via internet is het niet al te moeilijk nog een tweedehands exemplaar te bemachtigen. Hetzelfde geldt voor zijn *Taferelen uit de Geschiedenis des Vaderlands*. De 'Wandelingen' zijn bovendien digitaal beschikbaar.¹⁶

Op 14 april 1903 overleed Elberts in zijn huis aan de Diezerstraat, na een werkzaam leven, toegewijd aan geschiedenis, letterkunde en onderwijs. Hij ligt begraven in een familiegraf op begraafplaats Bergklooster. In het bovenstaande lag de nadruk op zijn geschiedkundig werk. Maar er zou meer te vertellen zijn. Over zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, over zijn bijdrage aan het *Biografisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche Letteren*, over zijn actieve rol binnen de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, over zijn voorzitterschap van de Zwolse rederijderskamer Rhijnvis Feith en over zijn pleidooi voor de inrichting van een Zwols Historisch Museum. Belangrijk was ook zijn voortrekkersrol en voorzitterschap van het pensioenfonds voor

onderwijzers en niet te vergeten zijn functies bij 'den Nederlandschen Protestantenvbond, het Hervormde Weeshuis te Zwolle en zijn voorzitterschap van het Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het is duidelijk: niet alleen scholieren en lezers wisten Elberts te vinden, maar ook verenigingen en instellingen van zeer uiteenlopende aard. Boven het 'Levensbericht' dat De Witt Huberts (de man die van 1867 tot 1894 directeur was van de Rijks HBS) ter nagedachtenis schreef, staan dan ook de volgende kenmerkende woorden van Willem Elberts zelf: 'Of het leven een lange of een korte dag is, een werkdag is het.'

* De 'Historische wandelingen' van W.A. Elberts vormen de inspiratie voor een serie filmpjes over de geschiedenis van Zwolle, die de komende maanden te zien zullen zijn op de website van de Zwolse Historische Vereniging: www.zwolsehistorischevereniging.nl

Grafmonument

Al snel na het overlijden van Willem Elberts zamelden oud-leerlingen geld in voor een grafmonument op begraafplaats Bergklooster. Een jaar later, op 7 mei 1904, werd het gedenkteken door de drie initiatiefnemers – mr. J. van Setten, A. Dengerink en G.J. Wispelweij – aan de familie aangeboden.¹⁷ Ook een van de oudste leerlingen van Elberts uit de tijd van het Stedelijk Instituut was bij de plechtigheid aanwezig, de destijds bekende generaal Henri Staal (1845-1920), die van 1905 tot 1908 minister van Oorlog zou worden in het kabinet De Meester.

Het monument is een eenvoudige sarcofaag met aan de voorzijde een opengeslagen boek en pen, met onder andere de tekst ‘Dankbare hulde van vele oud-leerlingen’ en in vergulde letters de naam van de overledene. Het monument is ontworpen door architect H.J. Voogden en vervaardigd door de Zwolse firma Greve.

(Foto Elske Bootsma)

De Elbertsstraat,
gelegen tussen de Zui-
derkerkstraat en de
Tuinstraat, anno 2017.
(Foto auteur)

Literatuur

- Elberts, W.A., *Historische wandelingen in en om Zwolle*, z.j.
- Elberts, W.A., *Tafereelen uit de Vaderlandsche Geschiedenis*, 1900
- Elberts, W.A., *Tafereelen uit de geschiedenis des Vaderlands*, z.j. (1e druk 1855)
- Hove, Jan ten, *Geschiedenis van Zwolle*, 2005
- *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant (POZC)*
- Streng, J.C., *Zwols biografisch woordenboek*, 2004
- Streng, J.C., *Het is thans zeer briljant, Aspecten van het Zwolse culturele leven tijdens de overgang van ancien régime naar de moderne tijd*, 1999
- Witt Huberts, W.J.A. de, 'Levensbericht van W.A. Elberts', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1903.
- 5. Elberts, *Wandelingen*, p. 211-212
- 6. Met dank aan Wim Huijsmans, die voor mij heeft uitgezocht waar Elberts woonde en kostschool hield. Zie ook het artikel *Schoolgebouwen in Zwolle*, in het *Informatieblad Monumentenzorg en archeologie in Zwolle*, september 1997, nr. 21
- 7. Ten Hove p. 426-427 en Streng *Zwols biografisch woordenboek*, p.65 en p. 87-88
- 8. *Opregte Haarlemsche Courant*, 24 augustus 1858
- 9. *Adresboek Zwolle 1867*, p. 140
- 10. Ten Hove, p. 470
- 11. Zie voor Sloet tot Oldhuis de dissertatie van Wim Coster uit 2008: 'Baron op klompen' Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis (1807-1884): aan de hefboom tot Welvaart
- 12. *POZC*, 27 juli 1864
- 13. Elberts, *Wandelingen*, p. 212
- 14. *Opregte Haarlemsche Courant*, 9 augustus 1847, 8 december 1847
- 15. Elberts, *Tafereelen*, p. 7-8 uit het Voorbericht
- 16. <http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=elbe002hist01>
- 17. *POZC*, 9 mei 1904

Noten

1. *Provinciaal Overijsselsche en Zwolsche Courant (POZC)*, 15 oktober 1930
2. Elberts, *Wandelingen* p. 17-18
3. De Harmonie was de sociëteit voor de sub-top. Je hoorde tot de echte notabelen in Zwolle als je lid was van de Groote Sociëteit in de Koestraat
4. De biografische gegevens in dit artikel zijn onder andere ontleend aan het *Levensbericht* van W.J.A. de Witt Huberts

Zijn leerlingen over hun 'baas' **Willem Elberts**

Het overlijden van Willem Elberts op 14 april 1903 was aanleiding voor twee oud-leerlingen van de Rijks HBS in Zwolle om hun herinneringen aan hem op papier te zetten. De herinneringen gaan terug tot de periode 1890-1894, de jaren waarin Elberts tijdelijk directeur was. We moeten het doen met de initialen van de briefschrijvers: W. v.d. P. en M.H. Th.

Hun brieven vertellen niet alleen veel over Elberts, maar ze geven ook een kleurrijk beeld van het schoolleven in Zwolle aan het eind van de negentiende eeuw. De briefschrijvers vertellen hun verhalen uit het perspectief van schooljongens. Dat is begrijpelijk: pas in 1876 werd het eerste meisje ingeschreven als leerling en in 1898 waren er 76 jongens en slechts 9 meisjes op school. Mijn selectie uit de twee brieven heb ik uit oogpunt van leesbaarheid thematisch geordend.

Den Baas

'Als ik teruggedacht aan mijn Burgerschooljaren en zoovele gezichten die ik nooit of bijna nooit meer terug gezien had (...) was het de groote forsche figuur van "den Baas" [Elberts] die uitstak boven allen. Want een stuk van ons schoolleven is hij geweest. (...) Heeft hij wel ooit een "vijand" gehad onder zijn jongens? Ik denk aan zijn gezegde: "tegenover hen die mij minder aantrekkelijk zijn, ben ik met opzet wat welwillender, omdat ik hun in andere opzichten wellicht onbewust eens te kort doe." (...) Beter dan vele leeraren die de helft dichter stonden bij hun eigen jeugd, geloof ik dat Elberts een jongensleven begreep. Hij was bepaald streng op sommige punten en had toch iets ruims dat een jongensgrap toeliet en veel katekwaad zetten kon.' (Oud-leerling W. v.d. P.)

Een onbeperkte monarchie

'De Baas, hoe gemoedelijk en gemeenzaam hij ook met ons omsprong, maakte er geen gekheid mee wanneer er wanorde dreigde te komen. "Ik draag m'n naam niet voor niks", zei-ie dan, en "het is hier geen republiek maar een onbeperkte monarchie!" Nu, dat was het dan ook wel, maar de monarch was niet ongenaakbaar; in tegendeel heel toegankelijk voor z'n onderdanen, die gerust mochten protesteren als ze meenden dat hun onrecht geschiedde. Want (...) de Baas was een goed paedagoog.' (...)

'Al zou een jonge eens op de Baas gebeten zijn, het was niet mogelijk hem van "gemeen doen" te beschuldigen. Want het boekje met de cijfers [voor opstellen en dergelijke] werd niet, als door andere leraren zorgvuldig weggestopt, maar het werd bijgehouden door één van de jongens, door de Baas uitgekozen als sekretaris. De cijfers van ieder waren dus altijd te controleren. De Baas noemde ze, en de sekretaris schreef ze op.' (Oud-leerling M.H. Th.)

Noodweer

'Ik sprak reeds van het ontzag dat hij onmiskkenbaare iederen leerling, van den oudste tot den jongste inboezemde. Hij had de klasse in zijn macht. Daartoe heeft ongetwijfeld zijn groote stem en het gansche imponeerende van zijn gestalte bijgedragen. (...) Ik weet nog een middag op school dat het noodweer was. Ik zat toen in de eerste klas, een groot buitenlokaal met vijf ramen. 't Was er plotseling dreigend donker geworden, niemand was op zijn gemak door 't gekletter van den hagel en het bliksemgeflits ieder oogenblik boven den donkeren tuin van het ziekenhuis. In groepjes stonden we opgewonden, half angstig naar de ramen te kijken – de betrokken leeraar had al lang alle pogingen opgegeven om de orde te bewaren. Daar komt uit de aangrenzende klasse plotseling de Baas op den drempel. "Stoel vast!" klinkt het ons lokaal in en geen vijf seconden later of ieder zit muisstil op zijn plaats. Vanuit de gang houdt hij twee klassen in bedwang en 't was of wij plotseling 't gevoel kregen dat het met den Baas erbij nog wel zou losloopen.' (Oud-leerling W. v.d. P.)

Een stakkert op de paardenmarkt

'Mijn tijdgenooten herinneren zich ongetwijfeld nog wel het groote plezier van een paardenmarkt. De verlaten wagens stonden in een rij tusschen de boomen van de Rhijnvis Feithlaan. Zoo was het nog 's middags als de eersten lang vóór tweeën bij school kwamen, maar tegen dat de bel ging stonden er ettelijke huif- en andere karren een heel eind de Bagijnweide op in het hooge gras. Er was wel een bewaker, een man met een koperen band om zijn arm. (...) Zette hij hier eenige kwaadwilligen een eind achterna, ginds trokken drie vier anderen met inspanning van krachten een paar achterwielen om en sukkelde onder luid gejuich weer een kar het hellinkje af. Het eind was meestal dat de man woedend en dreigend met zijn stok de "bovenmeister" ging opzoeken en de heer Huberts met iets minder vriendelijk gelaat de jongens als zij binnenkwamen in de vestibule liet voorbijgaan.

Eén ochtend, toen 't weer bijna paardenmarkt was, begon de Baas erover in de klasse. Natuurlijk had hij meermalen de aardigheid gezien als hij de Brink over naar school kwam. Hij had nu een verzoek aan ons: om het niet meer te doen – omwille van dien man, een stakker en “nog een ouwe vriend van me.” (...) Maar daar wist een van de jongens te vertellen dat er juist een andere jonge opzichter aangesteld was. Toen veranderde zijn gezicht opeens en met iets schalks in zijn stem, dat me altijd bij zal blijven, klonk het: “O, dan heb ik niets gezegd.” (Oud-leerling W. v.d. P.)

Letterkundige lessen

‘Van zijn letterkundige lessen ging een bijzondere beking uit. Dan was er zeker niets bijkomstigs noodig om de volle gespannen aandacht van zijn gehoor om zich heen te trekken. (...). En dan de opstellen! Ook daarbij blonk iets van zijn groote gave om ongemerkt de jongens te “vormen”. Nooit kan sterker bewezen zijn dat men geen boeken en theorieën over paedagogiek behoeft te slikken als iemand het omgaan met, het begrijpen van jongens zóó in het bloed zit. Het onderwerp was vrij, maar op de keuze lette hij sterk. Op fouten tegen de spraakleer kwam 't niet in de eerste plaats aan. Een opstel met veel roode strepen, maar waar iets van den jongen zelf, een eigen gedachte in zat, kon toch nog waardering vinden.’ (Oud-leerling W. v.d. P.)

Een lollig dicté

Met overbodige taalkundige haarkloverijen bleef de Baas ons van het lijf. Zo viel-ie ons niet lastig met alle mogelijke soorten van bijwoorden, door de hoge taalomes gedékreteerd; we hoefden alleen te weten: bijwoord, verder niet. (...) Maar van spellingvereenvoudiging in de klas wou-ie niets weten. “Ik doceer hier de spelling van De Vries en Te Winkel.” zei de Baas als ik revolutionaire spelling-neigingen vertoonde, “en daar heb je je aan te houden.”

De dictés van de Baas waren ook “lollig”. Met zijn aller onnozelste gezicht zat-ie dan de grootste onzin voor te lezen. (...) Je zat er soms bij te proesten terwijl de Baas je dan over z'n brilleglazen aankeek, alsof-ie zeggen wou: “waar lach je om?” Dit was bijvoorbeeld een bekend dicté van hem:

“Als men de lachende dreven van Holland op haar smalst doortreedt, komt men aan Brederode's grijzen bouwval. Meer dan tweehonderd jaarhonderden heeft de tand des tijds aan deszelfs stevige muren gewroet, en de stormen des barren najaars hebben over hare tinnen gegierd, zonder dat het hem is mogen gelukken haar omver te werpen.” (Oud-leerling M.H. Th.)

De laatste jaren

‘Het was merkbaar hoe in de laatste jaren een heel uur les geven hem zwaar begon te vallen. (...) Zijn doofheid van dien aard was dat hij bij het overhooren van een les van bank tot bank naast de jongens moest gaan zitten.’ (...) Meestal klonk het vijf, zes minuten voor het uur verstreken was: “Ik schei er uit!”

Dan zonk hij terug in zijn stoel, de opgewekte trek verdween van zijn gezicht, zijn levendig oog dook achter het zware ooglid... Dan ging 't grootste lawaai in de klasse kalm aan hem voorbij. (...) Het is wel opmerkelijk dat (...) dat de Baas zo kort is heen gegaan na Nicolaas Beets. Dit omdat de Baas zo'n grote verering had voor de “Camera Obscura.” (...) “De Camera”, zei de Baas, is een boek dat zal gelezen worden zolang onze taal bestaat, onthou dat jonges!” We hebben het onthouden en we hebben de Baas ook onthouden, Hij heeft een nuttig leven gehad en aan velen van ons veel goeds gedaan. Hij heeft stellig zijn levensdoel bereikt en is nu ingegaan in de grote, grote Rust. – Gelukkige Baas.’ (Oud-leerling W. v.d. P.)

Noten

1. Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 27 april 1903 en 1 mei 1903.
2. Gulikers, Jan, ‘Van Rijks HBS tot Deltion Sprint Lyceum, 150 jaar voortgezet onderwijs aan de Bagijnesingel’, in ZHT 34 (2017), nr. 2, p.59
3. Het Sophia Ziekenhuis stond vanaf 1882 aan de Rhijnvis Feithlaan, de tuin van het ziekenhuis grensde aan die van de RHBS.
4. Dr. W.J.A. de Witt Huberts, directeur Rijks HBS van 1867-1894.
5. Iedere maand was er op de Brink een grote paardenmarkt.
6. De spelling van De Vries en Te Winkel werd gepubliceerd in *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling* (1863)

De kaak aan de kaak gesteld ... een vervolgverhaal

Annèt Bootsma -
van Hulsten

In het vorige nummer van het *ZHT*, 2017 nr. 2, deed Jan van de Wetering verslag van de reis die drie leden van de redactie van dit tijdschrift en een filmer vorig jaar oktober maakten naar de benedictijner abdij Saint-Pierre de Solesmes in Frankrijk, waar de kaak van 'onze' Thomas a Kempis in de negentiende eeuw ooit als relikwie heen gebracht is en die daar nu nog altijd bewaard wordt.* Redactielid Lydie van Dijk kwam dit gegeven al in 2013, tijdens de research voor een artikel over reizigers in het verleden naar Zwolle,¹ op het spoor. In december 2015 kreeg zij de bevestiging dat de bewuste kaak zich inderdaad in de abdij in Frankrijk bevindt.

Wij kregen veel reacties op het reisverslag, met name van artsen en tandartsen die ons er op wezen dat de door ons in het klooster gefotografeerde en bij het artikel afgebeelde kaak geen onderkaak, maar een bovenkaak betreft. De verwarring is mogelijk ontstaan doordat in het

klooster het relikwie geregistreerd staat als een 'maxillaire inferieur', onderkaak, en wij eigenlijk ook voetstoots aannamen dat je een onderkaak makkelijker meeneemt dan een bovenkaak... die zit meestal niet los van de schedel...

Een van de reacties die wij kregen is van de oud-kaakchirurg Lex van Gool, die een plausible verklaring geeft waardoor de verwarring in het verleden wellicht ontstaan is en verder nog wat zaken toelicht:

'Met plezier heb ik het verhaal over de verdwenen kaak van Thomas a Kempis gelezen in het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Inmiddels weet u al dat het niet een onderkaak betreft. Mogelijk is de fout in het verleden ontstaan omdat het woord mandibules in het Frans snavels of kaken (boven en onder) betekent. Mandibula in het Latijn is het woord voor alleen onderkaak.

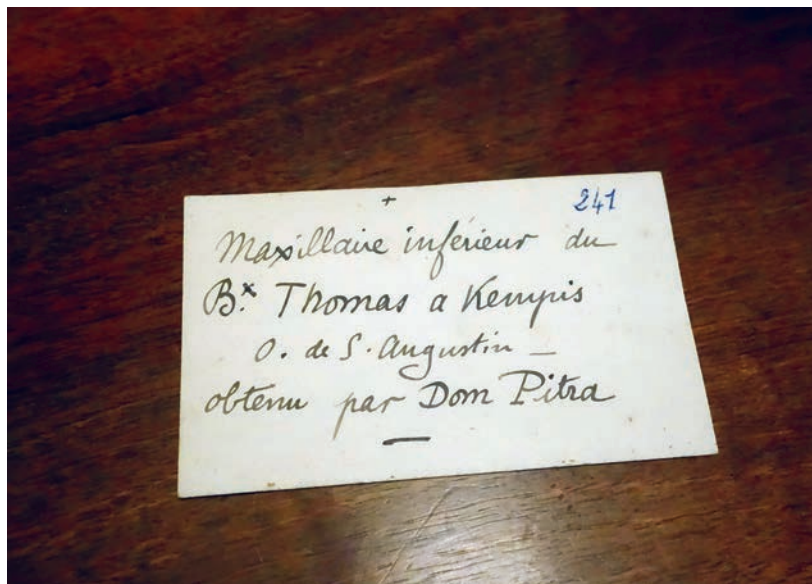
Op de foto is goed te zien dat het een bovenkaak is, waarin links en rechts nog twee grote kiezen (molaren) en links nog één kleine kies (pre-molaar) aanwezig zijn (resp. de M1 superior dexter en sinister en P1 superior sinister). De andere drie kleine kiezen ontbreken, evenals de vier snijtanden en de twee hoektanden.

Achter de grote kiezen is er vrij veel bot verdwenen waardoor ook links en rechts de tweede grote kiezen er niet meer zijn net zo min als de twee verstandskiezen. Ook het harde verhemelte is grotendeels afgebrokkeld. Vandaar dat de kaak kleiner is dan in werkelijkheid.

Tot zover mijn forensische verhaal met kaakchirurgische achtergrond.'

Naderhand hadden wij het kunnen weten, ook sir Francis Richard Cruise, een Engelse arts die de overblijfselen van Thomas a Kempis eind negentiende eeuw in Zwolle bekeek, beschrijft al dat hij

Het relikwie staat in het Franse klooster abusievelijk geregistreerd als een 'maxillaire inferieur', bovenkaak. (Foto Jan van de Wetering)

De, zoals we nu weten, bovenkaak van Thomas a Kempis, in 2016 gefotografeerd in de benedictijner abdij Saint-Pierre de Solesmes. (Foto Jan van de Wetering)

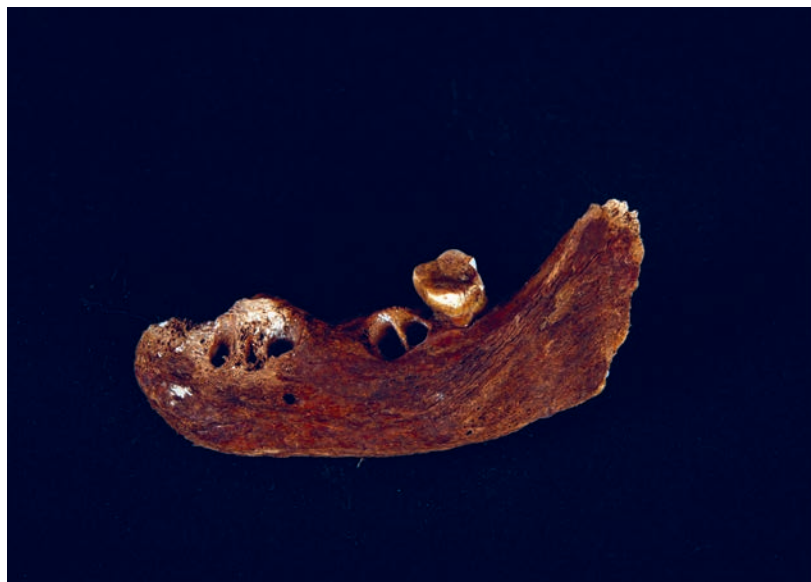
slechts een halve schedel aantrof en liet daar ook een gravure van maken.² Lydie gebruikte onder meer zijn boek als bron voor haar bovengenoemd artikel.

Inmiddels hebben we foto's gezien die in 2011 gemaakt zijn toen het gebeente dat zich in de reliekschrijn in de basiliek bevindt fysisch-anthropologisch onderzocht is. Die laten onmiskenbaar zien dat de bovenkaak ontbreekt.

Ook bevindt zich in de schrijn nog een 'kakebeen met kies', een stuk van de linkeronderkaak met een eenzame verstandskies daar nog in. Lex van Gool, die de foto's ook heeft bekeken, constateert dat het geheel behoorlijk is aangetast door (in ieder geval) de tand des tijds, waardoor er veel botverlies is opgetreden. Het valt volgens hem alleen op basis van foto's moeilijk te zeggen of alle onderdelen daadwerkelijk van één schedel zijn. Nader onderzoek zou daar uitsluitsel over kunnen geven, net als over de mogelijkheden voor een eventuele reconstructie van het hoofd van Thomas a Kempis. In Deventer is op basis van de daar bewaarde schedel ook een reconstructie gemaakt van het hoofd van Geert Grote.

Het onderzoek uit 2011 toont een niet meer helemaal intact, maar wel redelijk symmetrisch skelet. Dit is in tegenspraak met een interessant artikel waar wij op stuitten uit de *Tilburgsche Courant* van 8 december 1897, waarin vermeld wordt dat in 1830 in de reliekschrijn nog slechts de beende-

'Kakebeen met kies', een stuk van de linkeronderkaak dat zich in de reliekschrijn in de basiliek bevindt. (Foto Joop van Putten)

Fragment uit het artikel
in de Tilburgsche Cou-
rant van 8 december
1897. (Delpher)

Verschillende malen werden er pogingen in het werk gesteld pastoor Waeijer er toe te brengen de relieken af te staan. Hij deed het niet. In later tijd schijnt men minder angstvallig geweest te zijn. In 1830 waren nog slechts de beenderen van de linkerzijde aanwezig. In 1847 schonk pastoor Tempelman de onderkaak met drie tanden aan Dom Pitra. Op het oogenblik zijn in de kist nog de volgende relieken aanwezig: 1o. De schedel. 2o. Eenige grootere beenderen. 3o. Eenige kleinere beenderen, waarbij de volgende briefjes: „kleine beenderen van de ruggegraat,” „beenderen der vingers,” „schouderbladen.” 4o. Een kistje met relieken; waarbij de volgende briefjes: „stukjes der pij; „kakebeen met kies.” In hetzelfde kistje ook nog relieken gewikkeld in een papiertje met opschrift: „steeltjes der lelie gegroeid in de doorkist uit den linkerenkel.” 5o. Kistje met twee papieren, waarin mot, stof, halfvergane relieken enz. 6o. Stukjes van de turf, waarop het hoofd rustte.

Of er bij de relieken van Thomas a Kempis ook wonderen geschied zijn? Pastoor Waeijer verhaalt het volgende: 1o. Eene godvruchtige maagd, Petronella Knapen, wier rechterhand sinds eenigen tijd verdord was, en die door de dokters was opgegeven, begon, biddend voor de kist, te herstellen, en was weldra geheel genezen. 2o. Vele personen aan tandpijn lijdend werden door zijn voorspraak er van bevrijd. 3o. In de St. Josephskapel werd verschillende malen door onderscheidene personen van beider geslacht een zeer aangename geur waargenomen.

ren van de linkerzijde aanwezig waren... Er staat helaas niet bij waar deze vermelding op gebaseerd is, maar de andere gegevens in het artikel kloppen wel, zo wordt bijvoorbeeld ook melding gemaakt van het feit dat de benedictijn dom Pitra in 1847 de (boven)kaak meekreeg (zie de afgebeelde tekst van het krantenartikel). Kortom, nieuw en bijvoorbeeld dna-onderzoek van het gebeente zou veel uitsluitsel kunnen geven over de werkelijke herkomst van het resterende gebeente dat zich in het reliekkistje in de basiliek bevindt.

* De film van de zoektocht naar de verdwenen kaak is nu te zien op de website van de vereniging, www.zwolsehistorischevereniging.nl

Noten

1. Lydie van Dijk, 'Geen stad ligt zo prachtig..., Reizigers in Zwolle', in: 'Met andere ogen... Reizen in Overijssel', *Overijsselse Historische Bijdragen* 2013, p. 128
Zie ook:
Lydie van Dijk, 'De kaak van Thomas a Kempis', in: *ZHT* 33 (2016) nr. 1, p. 44-45
Ton Hendrikman, 'Relicten en relieken, Omzwervingen van Thomas' gebeente', in: *ZHT* 33 (2016) nr. 1, p. 46-55
2. F.R. Cruise, *Thomas a Kempis: notes of a visit to the scenes in which his life was spent*, 1887

In 2011 werden de botten van Thomas a Kempis in het reliekkistje fysisch-antropologisch onderzocht. Er werd met de nog resterende botten een reconstructie van het geraamte gemaakt. (Foto Joop van Putten)

Monument op Bergklooster

Op begraafplaats Bergklooster bevindt zich achter de grote gedenksteen voor Thomas a Kempis een kleiner monument. Hier is het beeldhouwde hoofd van Thomas a Kempis, afkomstig van het negentiende-eeuwse Thomas a Kempismonument uit de voormalige Michaëlskerk in de Roggenstraat en destijds (1965) gered van de sloop, op een sokkel geplaatst. (De modellering van dit hoofd is uiteraard ontsproten aan de fantasie van de beeldhouwer). Daaronder bevindt zich een plaquette, die refereert aan het opgraven van het lichaam van Thomas a Kempis in 1672 en waarin geciteerd wordt uit het verslag van de toenmalige ooggetuige pastoor Arnoldus Waeijer. Dit verslag geeft aan dat naast het oorspronkelijk bijna intacte gebit in de loop der jaren wel meer verdwenen is, van de handen en voeten is nu ook maar weinig meer over:

‘Sijn hoofd lagh op torven [turven], soo goet ende gaef (gelijckse noch te sien sijn) als oftse eerst gegraven waren ende het was ter rechter sijden op de aerde gelegen, waerdoor dese rechtersijde des hoofts een weijnich geschonden is: sijn tanden noch wit sijnde, hadde hij alle [!] in ’t bovenste sijns monts, maer door it aenraecken vielen der twee of drie uyt.

Sijne handen lagen noch Cruijsweges, te weten: de rechter over de lincker hant, hebbende noch alle vingeren aen de handen ende die tien en aen de voeten, maer de ribben ende de schouderbladeren waren vergaen.’

(Foto Annèt Bootsma)

Vernieuwde website Zwolse Historische Vereniging

Jan van de Wetering

De afgelopen maanden is de website van de Zwolse Historische Vereniging vernieuwd. Stevig vernieuwd durven we wel te zeggen. U vindt de site op www.zwolsehistorischevereniging.nl. De website van onze vereniging wil informeren, vermaken en, als het even kan, leden werven. Als u gaat kijken ziet u op de startpagina vier verschillende invalshoeken. We nemen ze even met u door.

Agenda en nieuws

In het menu 'Agenda en nieuws' houden we u op de hoogte van interessante bijeenkomsten of evenementen op historisch gebied, waarbij Zwolle centraal staat. Datzelfde geldt voor nieuws. Het is bijna onmogelijk om daarbij volledig te zijn. In het

menu 'De ZHV' vindt u daarom links naar andere websites die met regelmaat over de geschiedenis van Zwolle publiceren.

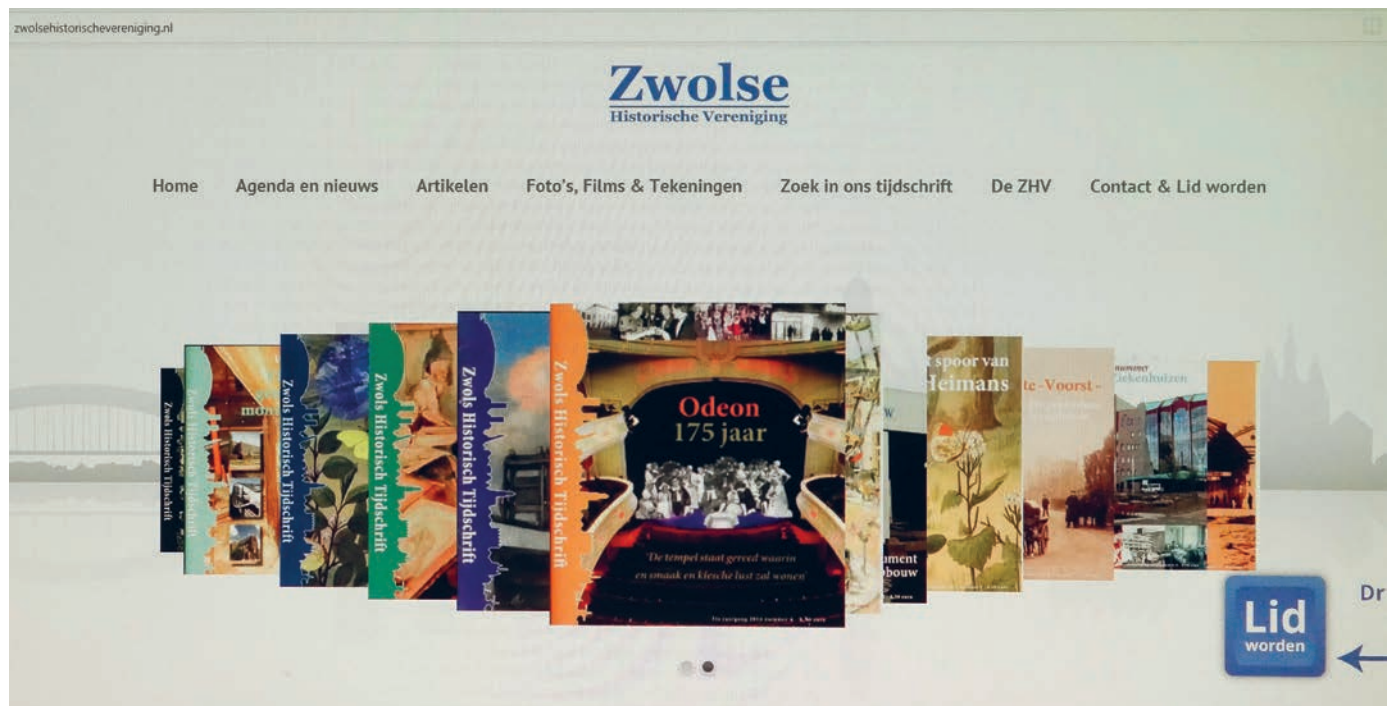
Artikelen

De artikelen op de website zijn (doorgaans) niet dezelfde als in ons tijdschrift. Een goede reden dus om af en toe eens op www.zwolsehistorischevereniging.nl te gaan kijken. We vinden het belangrijk dat de website dezelfde kwaliteit levert als ons tijdschrift: betrouwbaar, informatief en vlot te lezen. Op dit moment werkt de redactie aan het uitbreiden van het aantal artikelen.

Foto's, films en tekeningen

In het menu beeldmateriaal staan in de ruimste

*Homepagina website
Zwolse Historische
Vereniging.*

zin van het woord beelden van de Zwolse geschiedenis centraal. In het 'venster' voor foto's is een serie te zien over Zwolse parken, in zwart-wit gefotografeerd, allemaal voorzien van een korte historische inleiding. Er zijn nu ook films te zien op onze website. Martin de Fluiter en Jan van de Wetering presenteren er korte films over de verdwenen kaak van Thomas a Kempis en (binnenkort) de historische wandelingen in en om Zwolle van Willem Elberts. In het venster voor tekeningen zijn op dit moment aquarellen te zien van Zwollenaar Bert Dijkink.

Zoeken in ons tijdschrift

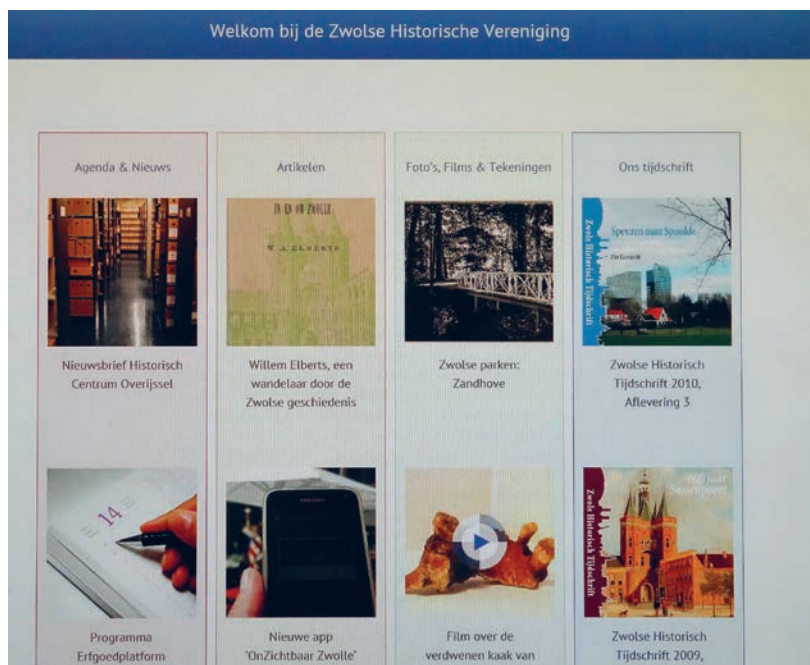
Een belangrijk nieuw onderdeel van onze website is de weergave van alle uitgaven van de Zwolse Historische Vereniging inclusief alle afleveringen van het *Zwols Historisch Tijdschrift* van 1984 (de eerste jaargang) tot en met 2003 en gedeeltelijk tot en met 2014. Er wordt aan gewerkt deze serie volledig te maken. U kunt met trefwoorden het onderwerp van uw belangstelling opzoeken. Omdat u zoekt in meer dan 6.000 bladzijden over de geschiedenis van Zwolle, is de kans groot dat u enige informatie over uw onderwerp vindt.

Facebook

Onze vereniging heeft inmiddels ook een eigen Facebookpagina: *Geschiedenis van Zwolle*. Als er een nieuw bericht op de website staat (nieuws, foto's films enzovoort), dan wordt dit direct gemeld op de Facebookpagina. Wilt u een bijdrage leveren aan de bekendheid van de Zwolse Historische Vereniging, dan kunt u dat doen door het Facebookbericht te *liken* of te delen.

Suggesties, vragen en reacties

We hopen voor de website op een actieve bijdrage van de lezers van het *Zwols Historisch Tijdschrift*. Voor suggesties, vragen en reacties kunt u contact opnemen met de redacteur, Jan van de Wetering: weteringjan@gmail.com

Menu website Zwolse Historische Vereniging.

Jan van de Wetering, redacteur website Zwolse Historische Vereniging. (Foto Elske Bootsma)

Mededelingen

De Grote Zwolle Quiz 2018

Op veler verzoek organiseren wij begin 2018 weer een **Grote Zwolle Quiz**. Net als bij de eerste editie, die in november 2015 plaatsvond, zal de nadruk liggen op de Zwolse geschiedenis, maar, onder het motto dat de geschiedenis gisteren begint, wordt zeker ook een beroep gedaan op uw actuele kennis van de stad.

De quiz zal gespeeld worden in de vorm van een pubquiz, dat wil zeggen dat er in teamverband gestreden gaat worden, met teams van minimaal twee en maximaal vier personen. Er vallen mooie boekenprijzen te verdienen, die beschikbaar zijn gesteld door WBooks en het team Archeologie.

Het evenement vindt plaats op **donderdag 1 februari 2018**, in het HCO.

Hoe en bij wie u uw team kunt opgeven wordt nog bekendgemaakt, onder meer via de website van de vereniging. **Save the date!**

Opheffing Stedelijk Museum Zwolle

Op 30 oktober 2017, vlak voor het ter perse gaan van dit nummer, werd het definitieve besluit in de gemeenteraad genomen om het Stedelijk Museum Zwolle op te heffen. Een ons inziens betreutenswaardig besluit.

Het museum aan de Melkmarkt is een volwaardig museum met alle daarbij behorende faciliteiten en met een jarenlang opgebouwde collectie. Het museum heeft decennialang degelijk en betrouwbaar haar functie in Zwolle vervuld. Dit instituut moet nu letterlijk ontmanteld worden om plaats te maken voor een nieuwe organisatie,

'Allemaal Zwolle', die onder auspiciën van het HCO de presentatie van de cultuurhistorie van Zwolle, het 'Verhaal van Zwolle', voor haar rekening gaat nemen. Een kleine, zogeheten flexibele netwerkorganisatie, die, want daar ging het natuurlijk om, goedkoper voor de gemeente is. De gevolgen voor medewerkers, collectie en gebouwen zijn groot. Alleen het Drostenhuis en de begane grond van de nieuwbouw blijven beschikbaar als tentoonstellingsruimte. De rest van het huidige museum wordt verhuurd aan derden. Het merendeel van de medewerkers wordt ontslagen, voor hun jarenlange expertise met gebouw, collectie en educatie is in de nieuwe organisatie geen plaats... Allemaal Zwolle beschikt niet over een museumlicentie en moet het zonder conservator doen, met gevolg dat belangrijke bruikleengevers hun stukken terugvragen. De collectie zal een aderlating ondergaan. Allemaal Zwolle staat nu voor de uitdaging om het gat dat valt door het verdwijnen van het SMZ bevredigend op te vullen. We wensen ze daar veel succes bij. Maar vooralsnog wordt een compleet geoutilleerd historisch museum opgeheven, een faciliteit die niet zo snel meer terug te krijgen valt voor de stad Zwolle. Tot overmaat van ramp werd het museum half oktober ook nog getroffen door een brand, waardoor de op handen zijnde sluiting nu versneld is. Een treurig einde voor een oud instituut, waar vele Zwollenaren mooie tentoonstellingen hebben bezocht en aangename uren hebben doorgebracht.

Het bestuur van de Zwolse Historische Vereniging en de redactie van het *Zwols Historisch Tijdschrift* wensen de medewerkers, met wie wij jarenlang een prima werkrelatie hadden, de directie en het bestuur van het SMZ veel sterkte in deze zware tijd.

Auteurs

Annèt Bootsma - van Hulten (1953) is historicus en werkt op free-lance basis. Zij is sinds 2000 eindredacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Harry Bouwhuis (1951) is als free-lance sportjournalist werkzaam voor onder meer *De Stentor* en weekblad *De Swollenaar*. In 2008 portretteerde Bouwhuis, met beeldend kunstenaar Henk Heideveld, bekende PEC-voetballers in het boek 'Eregalerij'. Verder leverde hij bijdragen aan verhalenbundels zoals *Oost West, verhalen uit de Kop van Overijssel* (2013) en werkte hij mee aan het boek *De finale van '77*. Hierin wordt de legendarische bekerfinale tussen PEC Zwolle en FC Twente in 1977 gereconstrueerd. Recenter verschenen van zijn hand publicaties in tijdschriften en diverse jubileumboeken.

Hemmy Clevis (1953) studeerde geschiedenis en archeologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij promoveerde in 1990 op het onderwerp *Nijmegen: Investigations into the Historical Topography and Development of the Lower Town between 1300 and 1500*. Hij was sinds 1 januari 1977 verbonden aan de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek en is als (assistent) archeoloog betrokken geweest bij de opgravingen in Dordrecht, Nijmegen, Deventer en Breda. Sinds 1 januari 1987 is hij gemeentelijk archeoloog van Zwolle. Van zijn hand verschenen talloze publicaties op archeologisch gebied.

Wim Huijsmans (1948) was jarenlang als archivaris verbonden aan het Gemeentearchief Zwolle en na de fusie aan het Historisch Centrum Overijssel. Hij is nu als vrijwilliger betrokken bij diverse historische projecten.

Michael Klomp (1973) studeerde middeleeuwse archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is tegenwoordig werkzaam als gemeentelijk archeoloog van Zwolle en publiceert regelmatig over de materiële cultuur van de (post) middeleeuwen en archeologisch onderzoek in Zwolle.

Jan van de Wetering (1947) is werkzaam als tekstschrijver. Hij publiceerde onder meer de boeken *Vergeten levens* (2001), *Hoe schrijf ik geschiedenis* (2004), *De Zwolse canon* (2008) en *Een toekomst waarborgen* (2015). Van zijn hand verschijnen regelmatig artikelen in het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Colofon

Het **Zwols Historisch Tijdschrift** is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden. Tegen overlegging van uw factuur (samen met uw legitimatiebewijs) heeft u tevens gratis toegang tot het Stedelijk Museum Zwolle.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Annèt Bootsma-van Hulten, eindredacteur,
Lydie van Dijk, Wim Huijsmans, Frank Inklaar, Harry Stalknecht,
Steven ten Veen, Jan van de Wetering

Redactieadres

Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle
E-mail: annetbootsma@home.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Johan Teunis, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annèt Bootsma-van Hulten, Jan Kam

Website

www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Johan Teunis, telefoon 06 55458883
Postbus 1448, 8001 BK Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en contributie ZHV

Adreswijzigingen: via e-mail zhv@mijntijdschrift.com of
telefonisch 088 2266676
Opgeve nieuwe leden: via www.zwolsehistorischevereniging.nl

Opzeggingen: vóór 1 oktober lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775
	tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (+)
Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog
Opmaak: Different Design Deventer
Druk: Zalsman, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu
€ 100,-
spartegoed!

Vraag een
GRATIS proef-
plaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
MARSWEG 42 | ZWOLLE | iq.nl
DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN
NET ZO GOED ALS JE HUID

KIES VOOR
ZONNEGLAZEN
MET EYE-SUN
PROTECTION
FACTOR

NICO BRILLEN & LENZEN

Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

Zwolse Historische Vereniging

*Voor iedereen met belangstelling
voor de geschiedenis van Zwolle*

vier keer per jaar het *Zwols Historisch Tijdschrift*
gratis toegang tot het Stedelijk Museum Zwolle en
thema-avonden

**Word nu lid
voor slechts 25 euro per jaar!**

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

De Zwolse Historische Vereniging participeert in
het Erfgoedplatform Zwolle

Het Vrouwenhuis

ZWOLLE

Rondleiding op afspraak

038 422 48 23

www.vrouwenhuiszwolle.nl

Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch
centrum
overijssel

> stadsarchief
van Zwolle

www.historischcentrumoverijssel.nl

Zalsman, drukker sinds 1857

Uw partner voor:

- Drukken
- Printen
- ICT
- Web2Print
- Warehousing

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Hét kan bij Zalsman. Persoonlijk, veelzijdig en duurzaam.